

હરિ: ઐ આશ્રમ, નડિયાદ.

પ્રકાશિત

હરિ: ઐ ગુંજ

દ્વિમાસિક-સામયિક

વર્ષ : ૧૧ મું

ઓક્ટોબર-૨૦૧૬

* ટ્રસ્ટી મંડળ *

શ્રી ગૌતમભાઈ વાડીભાઈ પટેલ
શ્રી સનતકુમાર વિષ્ણુકાન્ત પટેલ
શ્રી જીતેન્દ્રકુમાર જી. અમીન
શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ બી. રાવલ
શ્રી જોગેશભાઈ ડી. પટેલ

નિ:શુલ્ક સામયિક

હરિ: ઐ ગુંજ અંગે

- ભેટની રકમ હરિ:ઐ આશ્રમના નામે ચેક અથવા મનીઓર્ડરથી કાર્યાલયને સરનામે મોકલવી.
(ઈન્કમેટેક્સ એક્ટની કલમ-૮૦ જી-૫) ની નીચે ભેટની રકમ કરમુક્તિ પાત્ર છે.
- હરિ:ઐ આશ્રમ
પો. બો. નં. ૭૪, નડિયાદ,
પીન : ૩૮૭ ૦૦૧.
ફોન : ૭૮૭૮૦ ૪૬૨૮૮

નિવેદન...

જ્ઞાન ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા છે, વિવિધતામાં એકતા વસુધૈવ કુટુંબકમ, સર્વધર્મ સમભાવ, જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા. ગાંધીજીએ સ્વરાજમાં રામરાજ્યની સુવાસ પ્રસરાવવા માનવસેવાનાં રચનાત્મક કાર્યોનો પ્રવૃત્તિયજ્ઞ શરૂ કર્યો હતો. અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, નિરક્ષરતા નિવારણ, હરિજનોદ્વાર, ગ્રામોદ્યોગ, ગ્રામવિકાસ, વ્યસન મુક્ત સમાજ, નશાબંધી, દરિદ્રનારાયણની સેવા, સ્વચ્છતા-સુઘડતા તથા સ્વદેશી અને ખાદી માટેનો આદેશ આપ્યો હતો.

૧૯ મી સદીની ત્રીસીમાં સંત વિનોબાએ 'ભૂમિદાન' તથા 'સર્વોદય' ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકે 'હરિજન સેવાસંઘ, ગાંધીજીની વિચારધારા મુજબ અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા હરિજન શાળાઓ ચાલતી હતી. રવિશંકર મહારાજ, ઠક્કર બાપા તથા પૂ. શ્રીમોટાએ તે દિશામાં ગાંધીચિંધ્યા માર્ગે બહુમૂલ્ય પ્રદાન કર્યું હતું.

અનામતનો કાયદો થતાં પહેલાં જ સર્વોદય, અદ્યૂનોદ્વાર, નિરક્ષરતા નિવારણ અને અસ્પૃશ્યતા નિવારણ દ્વારા દલિત સમાજના વિકાસ માટેનાં કાર્યો નિષ્ઠાપૂર્વક થઈ રહ્યાં હતાં. અમીર-ગરીબ, ઊંચ-નીચ, તથા ભાષાવાદ, પ્રાંતવાદ દૂર કરવા સમગ્ર ગુજરાતમાં પ્રશસ્ય સેવા પ્રવૃત્તિઓ થતી હતી.

ગાંધીજીએ સ્વરાજ સાથે સર્વોદય અને સ્વાવલંબનની મશાલ પ્રગટાવી હતી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, સંતરામ મંદિર તથા હરિ: ઐ આશ્રમ તેમાં સક્રિય સહયોગ આપતાં હતાં. ૨૧ મી સદીમાં પ્રથમ વીસીમાં દલિત સમાજની સમસ્યાઓ ઊભી થઈ રહી છે ત્યારે પૂ. શ્રીમોટાના જીવનચરિત્ર અને હરિજનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓની ઝાંખી કરાવવાનો અમારો આ અમૂલ્ય પ્રયાસ છે.

Live and let liveLive and let live ને બદલે Llive to let live all all. નો મંત્ર સ્વીકારી, સ્વ અને સર્વના કલ્યાણ માટે "સર્વનો સાથ સર્વનો વિકાસ"નો સંકલ્પ કરી, સર્વોદયનો સૂર્યોદય પ્રગટાવવા કટિબદ્ધ થઈએ.

'સર્વે જના: સુખીનો ભવન્તુ'સર્વથા સૌ સુખી થાઓ, 'સમતા સૌ સમાચરો;' સર્વત્ર દિવ્યતા વ્યાપો, સર્વત્ર શાંતિ વિસ્તરો' અસ્તુ -

સંપાદક : ડૉ. ચંપક મોદી

મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

તા. ૨૫/૦૯/૨૦૧૬

હરિ:ઐ આશ્રમ, નડિયાદ

હરિ: ઐ ગુંજ

વર્ષ : ૧૧મું

ઓક્ટોબર-૨૦૧૬

* લેખન : સંકલન *

ડૉ. ચંપકભાઈ ર. મોદી

નડિઆદ.

* સંપાદન *

ડૉ. ઉષાબેન ખેર

ડૉ. બેલા આર. શાહ

❖ પ્રતિ ૨ માસે તારીખ ૧૦ થી ૨૦ માં અંક પ્રગટ થાય છે.

❖ સરનામું બદલાયું હોય તો ગ્રાહકે નંબર સાથે તાત્કાલિક કાર્યાલયમાં લેખિત જાણ કરવી.

* સાધક-લેખકોને નિમંત્રણ *

શ્રી મોટાના સાધકો-ભાવકોને તથા અન્ય લેખકો-કવિઓએ 'હરિ: ઐ ગુંજ' દ્વિમાસિક માટે તેમનું સાહિત્ય કાગળની એક બાજુ સુવાચ્ય હસ્તાક્ષરે કાર્યાલયમાં મોકલી આપવું.

● લખાણ અંગે ●

- * શ્રી મોટાના સાહિત્ય વિષયક
- * શ્રી મોટાના જીવન વિષયક
- * પોતાના મૌન-સાધનાના અનુભવો
- * કાવ્ય, નિબંધ, વાર્તા કે સંવાદ સ્વરૂપે સાહિત્ય મોકલવું.
- * નડિઆદ આશ્રમ પ્રવૃત્તિ વિષયક
- * યોગ્ય સમયે સામયિકમાં કૃતિને સ્થાન આપવામાં આવશે.
- * લેખકના કે અન્ય સાહિત્યકારના વિચારો, શ્રી મોટાના અને લેખકના પોતાના અંગત વિચારો છે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	અમુલખ મોતી	૩
૨.	વૈષ્ણવ જન	૪
૩.	અનુકૂળતા માટે પ્રાર્થના	૫
૪.	કસોટીની પરંપરા અને સંઘર્ષ	૬
૫.	પ્રાથમિક શિક્ષણ, પરિશ્રમ અને પ્રગતિ	૭
૬.	ભક્તને તારે હરિ	૮
૭.	શ્રી મોટાનાં વચનામૃત	૮
૮.	મહોબ્બતની મીઠી લહેજત	૯
૯.	ગાંધી માર્ગ અને કોલેજ ત્યાગ	૧૦
૧૦.	અમે દિલથી ચહેલું છે	૧૧
૧૧.	જીવન સંગ્રામ મળિયા	૧૧
૧૨.	કોલેજ છોડ્યા પછી--- ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ	૧૨
૧૩.	હરિજન સેવા --અને પારિવારિક સંઘર્ષ	૧૫
૧૪.	અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને ઉદાપોહ	૨૧
૧૫.	સમાજનો ધર્મ-સદ્ભાવ અને સજ્જનતા	૨૩
૧૬.	અનંતાનંત કર્મ	૨૪
૧૭.	જનતાને અંજલિ !	૨૫
૧૮.	પ્રેરણા !	૨૭
૧૯.	કસોટી	૨૭
૨૦.	હરિજન સેવા અને દેશસેવા-વ્રત કપરીકસોટી	૨૮
૨૧.	ઉગારી શો લીધો મુજને !	૩૦
૨૨.	સતત સ્મરણ-રોગનિવારણ	૩૧
૨૩.	શ્રી પ્રભુનું સ્મરણ-શબ્દ અને પંચતત્વ	૩૩
૨૪.	સાચી માણસાઈ કઈ? અનુભવ એજ ગુરુ	૩૫
૨૫.	સ્મરણ ભાવના-હરિગીત જન્મમૃત્યુના રાસ	૩૭

૧. અમુલખ મોતી

ધન્ય ધન્ય શ્રી યોગીરાજ અવધૂત ને ધન્ય સેવાતીર્થ સંતરામ ;
 શેઢી તટ પર સોહે પૂ. શ્રીમોટાનો હરિ:ઓમ આશ્રમ રૂડો શાંતિધામ.
 જય મહારાજ ને હરિ:ઓમ મંત્રપ્રતાપે ન રહે કોઈને કંઈ ફરિયાદ;
 ગુર્જરધરાના હૃદયકુંજે ધન્ય છે રૂડી સાક્ષરનગરી નડિયાદ.
 મૌનમંદિરમાં મૌન સાધના-આરાધના દિવ્ય-જ્ઞાન દર્શન થાય;
 આત્મજ્યોતિ પ્રગટે અંતરમાં સાધકના ભવ્યબંધન તૂટી જાય.

વિશ્વવિભૂતિ રાષ્ટ્રપિતા મોહન ગાંધીના જીવનમંત્ર અગિયાર;
 મૌનમંદિરના મહારથિ પૂ. શ્રી મોટાના જીવનસાથી અગિયાર.
 સત્ય-અહિંસા ચોરી ન કરવી , વળી વણજોતું કશું ન સંઘરવું;
 બ્રહ્મચર્યને જાત મહેનત કરવી, કોઈ અડે તોય ના અભડાવું.
 અભય-સ્વદેશી, સ્વાદત્યાગ ને, સર્વ ધર્મ સરખા ગણવા;
 એ અગિયાર મહાવ્રત મંત્ર સમજી મૌનમંદિરમાં આચરવા.

તન-મન ને વર્તન સદા સ્વચ્છ રાખી, પ્રગટાવો સૌ આત્મજ્યોતિ !
 મૌન મંદિરના સાધક-ભાવક મરજીવા સદા પામો અમુલખ મોતી.

ડૉ.ચંપક મોદી

૨. વૈષ્ણવજન

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;
પર દુઃખે ઉપકાર કરે તોયે, મન અભિમાન ન આણે રે,

સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા નવ કરે એ કેની રે;
વાચ-કાછ મન નિશ્ચલ રાખે, ધનધન જનની તેની રે,

સમદ્રષ્ટિ ને તૃષ્ણા ત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે ;
જિહવા થકી અસત્ય ન બોલે, પર ધન નવ ઝાલે હાથ રે,

મોહમાયા વ્યાપે નહિ જેને, દ્રઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
રામનામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે,

વણલોભી ને કપટ રહિત છે , કામ ક્રોધ નિવાર્યા રે ,
ભણે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં , કુળ ઈકોતેર તાર્યા રે.

--- નરસિંહ મહેતા.

(હરિજનોદ્ધાર અને અસ્પૃશ્યતા નિવારણનું કામ સર્વ પ્રથમ ગુજરાતમાં ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતા, મહાત્મા ગાંધી, ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક, ઠક્કર બાપા, રવિશંકર મહારાજ અને પૂ.શ્રી મોટાએ શરૂ કરીને ભારતમાં તે સંસ્કારબીજ વાવી, સર્વધર્મ સમભાવ અને વર્ણભેદ દૂર કરવાના મહાયજ્ઞમાં બહુ મોટું પ્રદાન કરેલ છે.)

૩. અનુકૂળતા માટે પ્રાર્થના

(ગઝલ)

તમારામાં થવા માટે અનુકૂળતા મને દેજો,
તમારા દિલનું સાચું સ્વજન મુજને તમે કરજો.

તમોને દુઃખ દેવાતાં તમે ના રોષ દિલ ધરજો,
કહેવાનો ઊંડો મર્મ સમજવા યત્ન ત્યાં કરજો.

તમારું સુખ તો મારું તમે સુખ તે થવા દેશો,
મને સુખ ત્યાં જણાતા ના, કહેવા ત્યાં મને દેશો.

હૃદય-પક્ષ મોકળા કરવા મને દાખલ થવા દેશો,
અમે એમ જ ઉતરતા ત્યાં કેં સૌ તે અહીં લેજો.

તમારે તો બધાનેયે સહેવાનુંય હું થી આવ્યે,
વળી રંજાડવાનું કેં થતાં માફી તમે મને દેજો.

તમારા રોષને સહેવા નથી ત્યાં સ્થાન મારામાં,
ભવાં ઊંચાં જતાં જ્યાં તો હૃદયમાં પામું હૃદય ત્યાંના.

તમારો પ્રેમ માંગું છું હૃદયની ભાવના હું માંગું,
તમારી ઝંખના માંગું ને તમન્ના ઈશની માંગું.

તમારે દ્વાર આવીને ભિખારી થઈ હું ઊભો,
કરે ખાલી રખડતો ત્યાં ગરીબને શું મૂકી દેશો ?

બધાંયને કૈક ને કૈક તમોને હું આપતાં દેખું,
મને ત્યાં એકલાને કાં નહિ આપો બને તે શું ?

ભિખારી એટલું રહીને પડી મારે નથી રોવું,
ચહું ત્યાં માંગવા ધર્મ પ્રવેશવા તમોમાં હું.

--- શ્રી મોટા

સુખ બાહ્ય પ્રકારના સાધનમાં નથી, સુખ તો છે અંતરમાંથી પ્રગટતી સાચી સમજણમાં ને તેને અનુરૂપ વર્તન - વ્યવહારમાં અને વાણીમાં .

૪. કસોટીની પરંપરા અને સંઘર્ષ

બાળપણ ગરીબાઈમાં વીતેલું. તે વખતે કોઈ આધ્યાત્મિક ભાવના જાગેલી નહિ. છતાં ઉત્કટ નિમિત્તને કારણે ભણવાની ઉત્કંઠા પ્રગટી હતી.

પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસ દરમિયાન કારમી ગરીબાઈને કારણે આગળ ભણવાની શક્યતા ન હતી. પંચમહાલમાં કાલોલમાં એક ખંડ ને નાનકડી ઓસરીવાળું ભાડાનું ઘર. મોટાનું નામ યૂનીલાલ ને પિતાનું નામ આશારામ ભગત. ૧૮૯૮ માં વડોદરા જિલ્લાના સાવલી ગામે તેમનો જન્મ. પિતા રંગરેજ અને ભજનાનંદી. ઘર સરિયામ રસ્તા પર. પિતાને અફીણ અને હુક્કાની ટેવ .

રોજ રાત્રે ઓટલા નજીક છાણાથી દેવતા જીવતો રાખે. મન થાય ત્યારે દેવતા લઈને હુક્કો પીતા. સિપાઈઓ રાતે રોન ફરવા આવે, ત્યારે ગપસપ હાંકે. હુક્કો પણ પીએ તેથી તેમનો ભાઈચારો ખરો. એક દિવસ ઘરે મહેમાન આવેલા. રાત્રે ઓટલા પર ખાટલામાં સૂતેલા. રોન ફરતા બે સિપાઈ તેમની સાથે બેઠા. એકે પૂછ્યું: “અલ્યા ભગત ! આ કોણ સૂતું છે?” એટલે કહે; “ મહેમાન છે.”

પેલા સિપાઈએ પૂછ્યું; “તો પછી પોલીસ ચોકીએ કેમ ખબર ન આપી? ભલા માણસ, એવી ખબર તો કોળી વાઘરીએ આપવાની હોય, અમારે નહિ.” ત્યાં તો જમાદારનો પિત્તો ઉછળ્યો અને તે આશારામ ભગતને મારતાં-ઝૂડતાં પોલીસ ચોકીએ લઈ જવા લાગ્યા. આ કારમું દ્રશ્ય યૂનીભાઈથી જોઈ શકાયું નહિ. નાગરવાડામાં મનુભાઈ રાવસાહેબને ઘેર પહેરેલે લૂગડે પહોંચી ગયા. રાત્રે તેમને જગાડીને મારઝૂડની બધી વાત કરી.

મનુભાઈ સહાનુભૂતિવાળા, રોજ તેમના ઘર આગળથી જતા-આવતા. ભગતનાં પત્ની તેમનાં ઘરનાં દળણાં-ખાંડણાં કરતાં તેથી ઓળખાણ સારી. યૂનીભાઈની આંખમાં પાણી જોઈ તેઓ તરત ગાડીમાં એમની સાથે પોલીસ ચોકીએ પધાર્યા અને આશારામ ભગતને એકદમ છોડી દેવા માટે કહ્યું. હુમલાખોર પોલીસ તો પ્રતિજ્ઞિત નાગરિકને પોલીસ ચોકીએ આવેલ જોઈને નવાઈ પામ્યા. પરંતુ આશારામ ભગતને છોડી દેવા માટે આનાકાની કરવા લાગ્યા. એટલે મનુભાઈ સાહેબે ઘાંટો પાડીને કહ્યું; “હમણાં ને હમણાં ફોજદારને બોલાવો, મારે આ રંગરેજ ને મારવા માટે તમારા પર કેસ કરવો છે. તમે જે માણસને પકડ્યો છે, તે માણસને મારે અત્યારે ને અત્યારે મારી ઘોડાગાડીમાં બેસાડીને દવાખાનામાં લઈ જવો છે. તમારા મારના નિશાન મારે ડોક્ટર પાસે તપાસરાવવા છે .”

ઉપસ્થિત પોલીસો અને જમાદાર ગભરાયા ને આશારામ ભગતને છોડી મૂક્યા. યૂનીલાલે વિચાર્યું, ગરીબને આ સંસારમાં સૌ હડધૂત કરે છે, અપમાનિત કરે છે, અપશબ્દો કહે છે. આપણે ભલે ગરીબ હોઈએ પરંતુ આપણી અવહેલના ન થાય, તેવી સ્થિતિ પેદા કરવી જોઈએ. તે માટે ખૂબ ભણવું જોઈએ. તાલુકા મામલતદારને પ્રતિજ્ઞિત નાગરિકો પણ સલામ કરે છે.”

૫. પ્રાથમિક શિક્ષણ - પરિશ્રમ અને પ્રગતિ

કાલોલમાં નવી ઉઘડેલી શાળા, ફી માફી ક્યાંથી મળે? નિશાળ વાળવાની, બધી બેંચો-પાટલીઓ-ટેબલો-પુરશીઓ અને બ્લેકબોર્ડ બધું લૂછવાનું, સારું રાખવાનું બદલામાં દોઢ રૂપિયો મળે. શાળામાં પટાવાળાનું કામ કરવાનું અને ભણવાનું. પ્રભુ કૃપાથી મુખ્ય શિક્ષકનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો. તેમને ઘરકામમાં મદદ કરે, છોકરાં પણ રમાડે. તેમનાં પત્ની ઘરના દીકરા જેવો પ્રેમભાવ રાખે. તેજસ્વી બુદ્ધિ તેથી પહેલાં ચાર ધોરણ દોઢ વર્ષમાં પૂરાં કર્યાં.

ગરીબાઈની ભીસ, પિતા ગોધરામાં રંગરેજ. તેથી તે ત્યાં ગયા. પડોશમાં રહેતા વેપારીને ત્યાં દુકાન વાળવાનું, દુકાન ખોલવાની, સાફ કરવાની, નાનાં મોટાં કામ કરવાનાં, માસિક પાંચ રૂપિયામાં નોકરી આપી. જવાબદારીનાં કામ પણ સોંપતાં. અનાજના ગાડાં આવે, જોખવાનું કામ, પણ ઉપર બશેર - અઢીશેર વધારે જોખીને લેવાનો રિવાજ. ચૂનીલાલ ખેડૂતો સાથે પ્રેમ રાખે. તોલ બરાબર સરખી રીતે કરે. શેઠને તો વધારે અનાજ તોલીને લેવામાં રસ, તેથી ગુસ્સે થયા અને બધી પધ્ધતિ મને એકલા હતા ત્યારે સમજાવી સૂક્ષ્મ ઝોકનું સિફતથી દબાણ આપી વધુ અનાજ કેવી રીતે લેવાય, તેની કળા બતાવી. ત્યારબાદ તેમણે ગાડાં જોખવા માંડ્યાં પરંતુ શેઠની રીત અખત્યાર કરી નહીં તેથી ખેડૂત સાથે તકરાર થતાં, તોલવાનું કામ બીજાને સોંપ્યું. ભવાડો પકડાઈ ગયો. શેઠે બધાના દેખતા ધમકાવ્યા. તેથી પૈસાની તાત્કાલિક જરૂર હોવા છતાં તેમણે નોકરી છોડી દીધી અને પુનઃભણવાનું શરૂ કર્યું. ૧૯૧૯માં મેટ્રિકમાં ગણિત, સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં ૭૦ ટકા ઉપર ગુણ મેળવીને પેટલાદ હાઈસ્કૂલમાં પ્રથમ સ્થાને ઉત્તીર્ણ થયા અને ઈનામ પણ પ્રાપ્ત થયું. પ્રભુકૃપાથી વડોદરા કોલેજમાં પ્રવેશ મળ્યો.

ભણવાનું, પણ રહેવું ક્યાં? વડોદરા કોલેજના ફેલો નાગરભાઈ હતા, તેમણે ઓરડાની વ્યવસ્થા કરી આપી. તેના બદલામાં ઓરડાની વ્યવસ્થાની-સફાઈની જવાબદારી સ્વીકારી. હાસ્ટેલનું નામ 'રેસિડેન્સી હાસ્ટેલ' કોલેજથી હાસ્ટેલ તરફ આવતાં જ્યાં ક્રિકેટની મેચો રમાય છે, તેની સામે જ આ હાસ્ટેલ. હાસ્ટેલમાં જમવાનો ખર્ચ માસિક ૨૩ કે ૨૪ રૂપિયા. તેથી તે વિચારતા, ઓછામાં ઓછા ખર્ચે જેટલું ચાલે તેટલું સારું. વડોદરા શહેરની મધ્યમાં માંડવીની પેલી બાજુ ચાંપાનેર ગેટ પાસે ડાબા હાથે વૈષ્ણવની હવેલી. ત્યાં મુખિયાજીને મળીને વાત કરી. પગે લાગીને કહ્યું; "હું કોલેજમાં ભણું છું. મારે રોજ ભગવાનનો પ્રસાદ જમવો છે. કૃપા કરી રોજ પતરાળી આપો તો મોટો ઉપકાર."

પતરાળીની કિંમત દોઢ આનો. ખાવાનું તદ્દન ચોખ્ખું અને વળી ચોખ્ખા 'ઘી' નું. રોજ સવારમાં વહેલા કોલેજની હોસ્ટેલમાંથી નીકળી ફૂટપાથ પર વાંચતાં વાંચતાં જાય. અઢી માઈલ જવાનું અને અઢી માઈલ પાછા ફરવાનું. મંદિરમાં જઈને નાહીને પતરાળી જમીને પાછા ફરવાનું. પ્રભુકૃપાથી પ્રથમ સત્રમાં બરાબર ચાલ્યું. પરંતુ માતા ધાર્મિક તેમને ખબર પડી એટલે તેમ કરવાનું બંધ કરાવ્યું. કાલોલની શાળાના આચાર્યશ્રી ઘનશ્યામ નટવરલાલ મહેતાના માસીબા પ્રભાવતી, એ શ્રી મોટાના આધ્યાત્મિક માતા. તેથી મોટા અવારનવાર કાલોલ આવે ત્યારે માતાને મળવા અચૂક જતા. માતા પ્રભાવતીને મોટા પર ખૂબ હેત. તેમનો કંઠ મધુર, વિખ્યાત સંગીતકાર મૌલાબક્ષ પાસે તેઓએ સંગીતનો અભ્યાસ કરેલો. તેમના હૃદયમાં અતૂટ ભક્તિભાવ. તેથી ભક્ત કવિ દયારામનાં પદો ભક્તિભાવપૂર્વક મધુર કંઠે ગાતાં. મોટા પર તેનો બહુ મોટો પ્રભાવ. તેથી તેમના જીવનમાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કાવ્યસર્જનનાં બીજ વિકાસ પામ્યાં. મોટા તેમનો અને તેમના નોકરનો પણ આદર કરતા અને તેમનું કહ્યું કરતા. જ્યારે જાય ત્યારે તેમના આધ્યાત્મિક ભજનાનંદમાં રમમાણ રહેતા.

૬. ભક્તને તારે હરિ !

આપો હરિને જે તમે, હરિ તે આપતો પાછું ;
હરિ તો સવાયું આપે છે, એવો ઉદાર હરિ તો છે.
ન આધાર કશો જેને, જીવનમાં કોઈનો છે;
સ્મરણ જેવો બીજો ના, બળિયો કોઈ ટેકો છે.
પ્રભુનું નામ સતત તમે, લીધા કરજો હૃદય માંહે;
બધુંય સારું પ્રભુ કરશે, હૃદય વિશ્વાસ ધરો તે.
વફાદાર હરિના જેવો જગે, કોઈ માનવ ના છે;
હરિના માનવ જે જન બને, તે ભક્તને એ તારે.

૭. શ્રી મોટાના વચનામૃત !

શરીર માત્ર 'મોટા' ના , મોટા તો કોઈ ઓર છે ;
મોટાની ભક્તિ લાગતા , મોટાને ઓળખી શકો.
'મોટા' ના એમના એમ , કદાપિ ના થનાર છે;
તપ-ત્યાગ -તપશ્ચર્યા જેવું ,કાંઈ કશું કરવું પડે.
જે જે કાંઈ કમાતા હો , ધરો તે પ્રભુને માટે;
ભાર ના રાખશો માથે , કશાયનો કશા વિષે.

----- શ્રી મોટા

સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મ તત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો. ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
પ્રભુ સચરાચર છે.

‘આત્મવત સર્વ ભૂતેષુ !’

પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહ છોડો. નમ્રતા કેળવો શૂન્યમય થવાનું ધ્યેય રાખો.
આત્મલક્ષી અંતર્મુખ થાઓ.

૮. મહોબ્બતની મીઠી લહેજત !

જિગર વિના જિગર ભીનું જિગરનો પ્રેમ ન્યારો છે.
 જિગરનો પ્રેમ જો જુદો જિગરનોયે જુદો ત્યાં છે.
 જિગરના પ્રેમ જાદુથી સદા ભુરકાઈ ને રહેવાનું,
 હૃદયના પ્રેમને ઐક્ય જિગર માંડી સમાવવાનું.
 હૃદય અમ પ્રેમના રસથી, સદાય જોડાયેલાં રે'શે,
 જિગર તો એક છે છોને, જિગર ના દેહ જુદા છે.
 ભલે મૃત્યુ ,ભલે સ્વર્ગે ભલે જ્યાં હો જવાનું ત્યાં;
 અમે તો સાથ રે'વાના અને સાથે જ ઊઠવાના.
 અમારા પથમાં કંટક ફૂલોની જેમ જ મહેકે છે,
 અમારી સ્વર્ગની દુનિયા, અમારો રાહ ન્યારો છે.
 સદાયે પ્રેમ અને મસ્તીમાં, અમારે તો બસ રહેવું છે,
 શરાબે પ્રેમ -મહોબ્બતના, વિષે બસ ડૂબી રહેવું છે.
 ભલે !ખુવારીના પંથેય અમે, વળેલાની ખુવારી છે તે,
 મહોબ્બતની મીઠી લહેજત નિજગર સમજે જિગર જાણે.

★★★

ગુરુભાવ એટલે ગુરુ પોતે નહિ કે તેનું શરીર પણ નહિ. પરંતુ જીવનનો વિકાસ થવાને આપણને જે ઉત્કટ તમન્ના પ્રકટેલી હોય છે તેને એકમાં જ એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત કરીને તેનામાંથી પ્રેરક-બળ અને ચૈતન્ય પ્રાપ્ત કરવાને જે લક્ષ્ય, જે સાધન છે તે.

★★★

જ્ઞાનનો ખરો અર્થ સમજણ નહિ પણ તેવું સાર્થક જીવન .

૯. ગાંધીમાર્ગ અને કોલેજત્યાગ

કોલેજ અભ્યાસમાં ઈશ્વરેચ્છાથી સંપૂર્ણ ઠરીઠામ થવાનું શક્ય થયું હતું. કોલેજના દિવસો આનંદમાં પસાર થતાં હતા ત્યાં ઓચિંતો એક ઘડાકો થયો. ગાંધીજીએ માંદગીના બિછાનેથી ‘રોલેટ-એક્ટ’ કાળા કાયદા સામે પડકાર કરી, સત્યાગ્રહ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. સ્વદેશપ્રેમી પ્રજાને અહિંસક તાલીમ આપવા માટે છટ્ટી એપ્રિલ તારીખ જાહેર કરી. સામુદાયિક પ્રાર્થના, અપવાસ અને હડતાલની જાહેરાત કરી .

પ્રજાનો પ્રતિસાદ સારો મળ્યો. પંજાબમાં રમખાણો થયાં. અંગ્રેજ સરકારે જુલ્મ ગુજાર્યો. પંજાબના જલિયાવાલા બાગના હત્યાકાંડની હકીકતો જાહેર થતાં લોકો ચોકી ઊઠ્યા. ન્યાય માટેના નિમિત્તે ભારતને સ્વરાજ્ય અપાવવા માટે ગાંધીજીએ સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામનો સંદેશ સત્યાગ્રહ દ્વારા ગાંધી બાપુએ દેશને આપ્યો.

પૂ.મોટાને થયું, “ હવે કોલેજમાં ભણવું નિરર્થક છે. દેશનું કામ દેશના જુવાનો નહિ કરે તો બીજું કોણ કરશે? દેશનું વાતાવરણ ગરમ હતું. ભાવિ જીવનની અભિલાષાઓ બધી ભાંગીને ભુકકો થઈ જવાની. કુટુંબીજનોના મીઠાં સ્વપ્નો નષ્ટ થઈ જવાના. અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ શરુ થવાની હતી. ત્યાં જઈ ભણવાની કોઈ શક્યતા નહોતી. મારા હિતચિંતકો કોલેજ છોડવાની વિરુદ્ધ હતા. તેનું દુઃખ હતું. છતાં તે દરમિયાન દિલમાં એવું થઈ ગયું હતું, “દેશસેવા કરવી એ જ સાચો ધર્મ છે”.

સ્વજનોએ સમજાવ્યું, “ભાઈ ! તું ઉશ્કેરાટમાં આ વિચારે છે. તારા ગરીબ કુટુંબ માટે તે યોગ્ય નથી. તું રઝળી પડીશ, રખડી જઈશ. તારું કુટુંબ રખડી પડશે. બિચારા તારા પર આધાર રાખી દહાડા કાઢે છે. તું પોતે જ વિચાર કર. આ ઉશ્કેરાટ તો બે ત્રણ વર્ષમાં શમી જશે ત્યાંસુધી ભણ ગણ પછી તને ઠીક લાગે તે કરજે.”

મોટાએ મંથન કર્યું અને શાંત ચિત્તે વિચાર્યું. પોલીસોએ જ્યારે પિતાને જુલમ કરી મારેલા તે દ્રશ્યે પણ તેમના કોલેજત્યાગમાં ભાગ ભજવ્યો છે. ત્યારે એમ થયેલું કે હવે જીવનનો પ્રવાહ કોઈ બીજી દિશામાં પ્રભુકૃપાથી દોરી જવાનું કરે છે. દેશની સેવા કરાવી એ પણ આપણો ધર્મ છે. અન્ય દેશોએ આઝાદી મેળવી છે. તેમાં કેટલાય નવલોહિયા યુવાનોએ આઝાદીના જંગમાં ભોગ આપ્યો હશે ! દેશના યુવાનો ના કરે તો બીજું કોણ કરે ?

૧૦. અમે દિલથી ચહેલું છે

(ગઝલ)

ઊંડા અંતર ઉતરવાનું અમે દિલથી ચહેલું છે,
ચહેલું માત્ર ના, કિન્તુ જીવન તે કર્મ લીધું છે.
પરિપૂર્ણ થવા કર્મ અમે જહેમત ઉઠાવી છે,
કૃપાથી તો અમે કેવા ટકેલા કર્મને વિષે.
ટકેલા એકલા તેમાં ન પુરતું છે અમો માટે,
કરોડો કામથીયે ના અમારું તો થવાનું છે.
અમારા કર્મનો અંત પુરેપુરો ન ક્યાંય છે,
અનંતાનંત તો કર્મ જીવનનું કેવું મોટું તે !

શ્રી મોટા : પ્રભાત : ૧૩૨

૧૧. જીવનસંગ્રામ મળિયા

(ગઝલ)

જુદી જુદી ભૂમિકામાં જીવન સંગ્રામ મળિયા છે,
કેવા જુદાં જુદાં ! અલગ પાછાં સ્વરૂપ શાં તે !
ન કોઈ જાતનું તેનું હૃદય મહીં શિક્ષણ મળેલું છે,
છતાં કેવું સ્મરણમાંથી હૃદય પ્રાપ્ત થયેલું તે !
કુશળ વિદ્યા તણી માંગ પડેલી જે પળે મુજને,
કૃપાથી જાગી ઓચિંતી મદદ એની મળેલી છે.
બધાયે પેંતરા, દાવ ક્યાં લેવા હૃદય તેની,
ખરાખરીના પ્રસંગે ત્યાંય હૃદયસૂઝ પડાવેલી.
કટોકટીની ખરી પળ શી જબ્બર ખેલાતો તે યુદ્ધે,
જહીં આવી જ પહોંચેલી તહીં પ્રત્યક્ષ તું સાથે !

શ્રી મોટા : સ્મરણ સાધના : ૧૫૩

૧૨. કોલેજ છોડ્યા પછી

કોલેજ છોડ્યા પછી સાવ અંધારામાં જ ભૂસકો મારવાનો, ઘેરથી કોઈ મદદ મળે તેમ ન હતું. નોકરી ખોળવાની વાત નહોતી, કેવળ આંધળિયાં કરી ઝંપલાવવાનો માર્ગ ખુલ્લો હતો. મનમાં થતું ઝમ્પલાવીશું તો દિવસો દોહ્યાલા આવશે. કદાચ ખાવાનુંય ના મળે. વળી મદદની અપેક્ષા રાખીએ તે પણ ખોટું. સ્વબળે જીવવું. કેવી કફોડી સ્થિતિ જન્મવાની છે તેનું તાદૃશ્ય ભાન વિચારી મનથી દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો હતો.

પ્રથમ કોલેજનો ત્યાગ કરી ઝંપલાવનાર વિદ્યાર્થીઓ તેજસ્વી હતા. બરોડા કોલેજમાંથી ત્યાગ કરનાર શ્રી પાંડુરંગ વળાએ (જે ‘સંત રંગ અવધૂત’ ના નામે વિખ્યાત થયેલા) પ્રથમ વડોદરા કોલેજમાંથી નીકળીને અસહકારની ચળવળમાં જોડાનાર પાંડુરંગ અને શ્રીમોટા હતા. ઈ.સ. ૧૯૨૦ માં કલકત્તામાં કોંગ્રેસમાં મહાત્મા ગાંધીજી અસહકારનો ઠરાવ મૂકવાના હતા અને પસાર કરાવાના હતા. તે પહેલાં તે બંને કોલેજનો ત્યાગ કરનાર સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી નવયુવાન હતા. આ છે તેમનો કોલેજ ત્યાગનો ઇતિહાસ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ અને જીવનસંઘર્ષ

જૂન મહિનાના અંતે ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ મળ્યો, પણ પૈસા કેવી રીતે મેળવવા? પ્રત્યેક અઠવાડિયે નવજીવન વેચે અને જે રકમ મળે તેમાંથી જેમ તેમ કરીને ચલાવે. નવજીવન દર રવિવારે નીકળે એક નકલ દીઠ એક પૈસો મળે. એટલે જેટલા વેચાય તેટલા પૈસા મળે. તેમાં અઠવાડિયું ચલાવવાનું. ક્યારેક તો એક ટંક જ જમવાનું મળે-આનું નામ સંઘર્ષ.

એક રવિવારે માત્ર ૫૦ ‘નવજીવન’ વેચાયાં. તેમાં સાત દિવસ કાઢવાના, કોલેજના ઢાળ નજીક ડાહ્યાભાઈ ઈજતરામના બંગલામાં વિદ્યાપીઠના વર્ગો ચાલે, ગુજરાત કોલેજ સામેની ચાલમાં સૌથી પહેલા ઓરડામાં રહેવાનું. હવે સાત પૈસામાં એકેક દિવસ કાઢવાનો. વિદ્યાપીઠમાં તો જાતે રાંધવાનું. તેથી તે સમય દરમિયાન યજ્ઞા મમરા ફાકીને દિવસો ગુજારેલા. શહેરમાં સગાંવહાલાનાં ઘર ખરાં ત્યાં પ્રેમથી જમવાનું મળે પરંતુ એમાં શોભા ના રહે.

પ્રભુકૃપાથી એક ટ્યુશન મળ્યું. તેના મહીને ૩૫ રૂપિયા મળે. તેમાં સંતોષ. કસોટી કફોડી દશામાં થાય. પ્રભુકૃપાથી શહૂર પ્રગટાવીને જીવવાનું મળે અને ખમીર બતાવીએ તો ઉપાય મળી રહે એવી ઉમદા ભાવના.

વિદ્યાપીઠનું વાતાવરણ અભ્યાસ માટે યોગ્ય નહિ. વારેવારે સભા-સરઘસ દેશના મોટા

મોટા નેતાઓનું આગમન અને તેમના પ્રવચન. તેથી વિદ્યાર્થીઓના માનસમાં તે રમતું. તેથી અભ્યાસ કેવી રીતે થઈ શકે ? સરકારી કોલેજના શિક્ષણના વિકલ્પમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પોષક એવો કેળવણીનો અભ્યાસક્રમ, જરૂરી હોવાથી ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થઈ. ત્યાં યુવાન વિદ્યાર્થીઓ અન્ય કોલેજ છોડીને અહીં ભણવા આવવા લાગ્યા. વ્યવસ્થા ઉચ્ચ કોટિની, પ્રાધ્યાપકો વિદ્વાન અને વિષયોના તજજ્ઞ અને સમર્પિત. થોડોક કાળ વિત્યા પછી કોચરબના ઢાળેથી ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ભુલાભાઈના વંડામાં એલિસબ્રીજ સ્ટેશન સામે ખસેડવામાં આવી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું નવું મકાન નિર્માણ કરવાના શ્રી ગણેશ થયા.

તે દરમિયાન ગાંધીજીએ વિદ્યાર્થીઓને સંબોધન કર્યું, એક નવો ધડાકો કર્યો, તેમણે કહ્યું; “મેં તો ધાર્યું હતું કે તમે બધાં કોલેજ છોડીને દેશનું કામ કરવા મંડી પડશો. દેશમાં અસંખ્ય લોકો ગરીબ છે, ગામડાંમાં નિરક્ષરતા છે, અસ્પૃશ્યતા છે. રચનાત્મક કાર્ય કરવાની જરૂર છે. દેશમાં બનતા બનાવોની હકીકત ત્યાં જઈને સમજાવો. અંગ્રેજોના અત્યાચાર, પંજાબના હત્યાકાંડ વગેરે જણાવી સમાજમાં નવો પ્રાણ-નવી ચેતના પ્રગટાવવાનાં કામમાં લાગી જાઓ. વ્યસન મુક્ત - સ્વાવલંબી સ્વદેશાભિમાની રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં લાગી જાઓ. જાતિભેદ-વર્ગભેદ દૂર કરી જનકલ્યાણની ભાવના જાગ્રત કરો.”

ગાંધીજીનું ઉદ્બોધન વેધક હતું. મેં તમને કોલેજનો ત્યાગ કરાવ્યો. આ તો તમે એક પ્રકારની ડિગ્રીનો મોહ છોડીને બીજા પ્રકારની ડિગ્રીના મોહમાં તણાયા. દેશનું કામ કરો. દેશને જગાડો - તમારો ધર્મ તમે વિચારો, ગંભીરતાથી ઊંડા ઉતરી સંશોધન કરો. જરૂર પડે ને યોગ્ય લાગે તો વિદ્યાપીઠનું ભણતર પણ મૂકી દો.”

આ દિશામાં યુવાનોની યુવાનીનો ખપ હોવાથી ‘સ્વરાજ્ય આશ્રમ’ ની સ્થાપના શ્રી ગીડવાણીજીના અધ્યક્ષપણા નીચે થઈ. તેમાં મોટાએ તાલીમ લેવાનું સ્વીકાર્યું. તાલીમ મેળવી ભરૂચ જિલ્લાના વાગરા તાલુકામાં કામ કરવા ગયા. ત્યાંના લોકો પછાત અને ત્યાં કામ કરવાની ઘણી મુશ્કેલીઓ હતી. ટપાલ માટે એક પૈસો પણ ના મળે. અનેક અગવડો વચ્ચે કામ કરવાનું. તેથી અનુકૂળતા ન મળતા ફરીથી વિદ્યાપીઠમાં જઈ અભ્યાસ કરવાનું સ્વીકાર્યું.

વિદ્યાપીઠના પ્રવેશની પરીક્ષા આપી. અમુક ઠેકાણે કામ કર્યા બદલ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનો ભલામણ પત્ર લાવવા ફરમાન થયું. તે પણ મળ્યું. પ્રશ્નપત્રની તૈયારી સારી પેઠે કરી. સારું પરિણામ આવ્યું અને આગળ ભણવાનું શરૂ થયું. સ્નાતક થવાના થોડા મહિના બાકી હતા ત્યાં ગાંધીજીનું વિદ્યાપીઠમાં આગમન અને પ્રવચન થયું, “દેશ ભડકે બળે છે ને તમારા બધાથી ઠંડે કલેજે આમ અભ્યાસ કરવા કેમ બેસી રહેવાય છે?” આ સાંભળી મોટાનું મગજ પાછું ઊછળ્યું

અને સ્નાતકનો મોહ સમૂળગો મૂકી દીધો. ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકનો શ્રી ગીડવાણીજી પર પત્ર આવ્યો. હરિજન સેવાનું કામ કરવા માટે વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓની ખાસ જરૂર છે. ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક પાસે તેમના મોટા ભાઈ કામ કરતા હતા. તેમની તબિયત નાદુરસ્ત હતી. ટી.બી.નું સ્પષ્ટ નિદાન થયેલું નહિ. નડિયાદમાં શ્રી ઈન્દુલાલભાઈએ હરિજન આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી. તેમાં મોટાને કામ કરવાનું આવ્યું. આમ, સ્નાતકની ડિગ્રીનો મોહ તેમણે છોડ્યો તે છોડ્યો જ.

કુટુંબનિર્વાહ અર્થે દેશસેવાનું કામ પરાણે સ્વીકારવું પડે તેમ ન હતું. પૂર્વ આફ્રિકામાં કંપાલા શહેરમાં માસિક ૨૪ પાઉન્ડના પગારમાં તે સમયે હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી મળતી. પ્રતિ વર્ષ બે પાઉન્ડનો વધારો. દર ત્રણ વર્ષે ચાર માસની રજા ને દેશમાં આવવા જવા માટે સ્ટીમરનું બીજા વર્ગનું ભાડું મળતું. આ અંગેનો તાર આવેલો તે મોટાએ પરીક્ષિત ભાઈને વંચાવ્યો હતો.

૧૯૨૩ ની અધવચ્ચેથી તો દેશસેવાનો હેતુ પણ ત્યજી દઈને પ્રભુ પીત્યર્થે જ જે તે કાંઈ કરવાનું છે. એવા દૃઢ સંકલ્પ સાથેની નિશ્ચયાત્મક ભાવનાથી જ હરિજન સેવાને ઈશ્વરેચ્છાથી વળગી રહેવાનું બન્યું.

પૂ. મોટા ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘના સભાસદ પણ ન હતા. છતાં તેમને ઘેર ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘની સામાન્ય અને કાર્યવાહક સભા ભરાતી. એક વખત સદાબહાર યુવાન શ્રી નરસિંહકાકા સભામાં આવ્યા. કામકાજ પહેલાં તો જોયા કર્યું. ઠરાવો થયા પછી તે બોલ્યા; “આ રીતે અસ્પૃશ્યતા કદી નાબૂદ થઈ શકે નહીં. હિન્દુ સમાજ સામે સત્યાગ્રહ કરવાનો કાર્યક્રમ આપણે આપવો જોઈએ. જાહેર કૂવાઓ ઉપર હરિજનોએ પાણી ભરવા જવું. જાહેર તળાવોમાં નહાવાં - ધોવાં અને કપડાં ધોવાં જવું. આવા વિવિધ કાર્યક્રમો હરિજનો સમક્ષ મૂકવા. આ રીતે પ્રચંડ વેગ આપવો જરૂરી છે.”

તમે લોકો અલગ શાળા, અલગ આશ્રમો, શિષ્યવૃત્તિ અલગ કુવા-તળાવ ખોદાવીને તો તમે અસ્પૃશ્યતાને કાયમ રાખવા પ્રયત્ન કરો છો. તે તદ્દન અર્થ વગરનું છે. સાબરમતી આશ્રમમાં ગાંધીજીની મુલાકાત થઈ ત્યારે ગાંધીજીએ આ જ રચનાત્મક કાર્યક્રમને વળગી રહેવા સૂચવ્યું. “હરિજનોમાં હળવું, મળવું, ભળવું, તેમની સાચી ફરિયાદો સાંભળવી, હિન્દુ સમાજ તરફથી થતી કનડગત, હેરાનગતિ થતી હોય તો તે બધી દૂર કરવા ઉત્સાહપૂર્વક મથવું. તેમના હસ્ત-ઉદ્યોગ અને ગૃહ-ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવું. “સંઘમાંથી પૂ. મોટા અને હેમંતભાઈ રાજનામું આપી છૂટા થયા અને અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમોમાં સક્રિય થવા તૈયાર થયા.

૧૩. હરિજન સેવક સંઘની સેવા અને પારિવારિક સંઘર્ષ

(ભગતમાં ભગવાન - આત્મકથન - શ્રી મોટા . પૃષ્ઠ : ૪૦ થી ૪૪)

આ જીવ ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાંથી ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં જોડાનાર પ્રથમ વિદ્યાર્થી હતો. તેણે શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક સાથે તેમના મંત્રી તરીકે કામ કરેલું. વળી આશ્રમ તથા શાળા અને તે ઉપરાંત સંઘનું હિસાબીકામ અને પત્રવ્યવહારનું કામ (આ ત્રીજું કામ તો થોડાક સમય માટે જ મળેલું) વગેરે તો કરવાનાં હતાં. કોઈક સંજોગોને કારણે શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે હરિજન સેવક સંઘનું કામ મૂકી દેવાનું કર્યું. તે કામનું કેન્દ્ર નડિયાદથી ગોધરામાં પલટાયું.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે ઉપરની બે સંસ્થા એકી સાથે એક જીવ ચલાવી શકે તે અજુગતું મનાતું હતું. નડિયાદનો હરિજન આશ્રમ તે શ્રી ઈન્દુલાલની સંસ્થાઓમાંનો એક હતો. અને નડિયાદની હરિજન શાળા તે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના વહીવટ તળે હતી. આ જીવ તે વેળા બંનેમાં મુખ્યપદે કામ કરતો હતો. શ્રી ઈન્દુલાલે આશ્રમના વ્યવસ્થાપક તરીકે ૬૫(પાંસઠ) રૂપિયાનું માસિક વેતન આપવાનું નક્કી કરેલું. પરંતુ તેમને સદાય આર્થિક ભીડ રહેતી. દર માસે રોકડ રકમ મળે જ એવું તો કશું જ ન હતું. જો કે ગામડામાં કામ કરતાં શિક્ષકોને ઘણું ખર્ચું તો દર માસે રકમ મળી જતી. વિદ્યાપીઠની શાળાના કામને માટે માસિક રૂપિયા પચાસનું વેતન મળતું ‘હરિજન સેવકને આટલું બધું મોટું વેતન !’ એવી ફરિયાદ પૂજ્ય બાપુજી (ગાંધીજી) પાસે ગયેલી. તેમણે આ જીવ ને તેમની કને બોલાવેલો અને મને પૂછેલું કે “ આપણા ગરીબ દેશમાં ગરીબોની સેવાનું વ્રત જેણે લીધું છે, તેને આટલો મોટો પગાર પોષાય ખરો કે?”

મેં ત્યારે જણાવ્યું કે ‘મારે કોઈ જીવનનિર્વીહનો કશો બીજો આધાર નથી. મારા મોટાભાઈ કેટલાય સમયથી હરિજનનું અને જાહેર રાજકીય પ્રવૃત્તિનું કર્મ કરતાં કરતાં ક્ષયના રોગથી પીડાતા આણંદની ડૉ.કુકની મિશન હોસ્પિટલમાં પડેલા છે. તે ઉપરાંત આ જીવ સાથે બીજા જીવો નું પાલનપોષણ કરવાનું છે. મારાં મા, ભાભી વગેરે પણ જાતે ઘણી મહેનત કરે છે.’

તે બધી હકીકત બાપુજીને જણાવી ત્યારે તેમણે પૂછેલું કે ‘બે સંસ્થાનું કામ તમે એકલા આટલી નાની ઉંમરે કેવી રીતે કરી શકો ?’

પ્રભુકૃપાથી તે વેળાએ તેમને સ્પષ્ટપણે જવાબ દેવાનું બની શકેલું કે ‘WilliamPitt, the younger was prime minister of England at the age of 24’ - વિલિયમ પીટ(નાનો) ઈંગ્લેન્ડના વડાપ્રધાનપદે ૨૪ વર્ષની ઉંમરે હતો -એ જવાબથી તેઓ ઘણા હસ્યા. ત્યાર પછી તેમણે મને કશું

પૂછેલું નહિ. પરંતુ થોડા જ સમયમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી મને હુકમ મળ્યો કે ‘તમારે બે સંસ્થામાંથી ગમે તે એકમાં કામ કરવાનું નક્કી કરી લેવું. કારણ એમ જણાવાયું કે તમારા એકલાથી બંને સંસ્થા પૂરેપૂરી યોગ્ય રીતે ન સંભાળી શકાય.’

આ પ્રસંગના બનાવ પછી માત્ર ત્રણેક માસ બાદ ઉપરની તે જ બંને સંસ્થા પાછી આ જીવ ને જ કામ કરવા માટે સોંપાયેલી હતી. વળી તે વેળા આશ્રમમાં રાંધવા-કરવાનું, પાણી ભરવાનું અને ભરાવવાનું પણ જાતે કરવાનું અને કરાવવાનું. શરૂ શરૂમાં ગુજરાતમાં તે સૌથી પહેલો આશ્રમ હોવાથી છોકરાંને નાહવું કેમ? પહેરવું કેમ? ઊઠવું કેમ? ધોવું કેમ? વર્તવું કેમ? પથારી કેમ કરવી, જમવું કેમ, મતલબ કે તેમના એકેએક કામમાં આપણે જાતે હાજરી આપી ઊભા રહેવાનું હોય જ. આજની જેમ તે વેળા વધારે માણસો પણ કામ કરનારા ન હતા. આ જીવ એકલો હતો.

શરૂ શરૂમાં તે સમયમાં એક હરિજનભાઈ મદદગાર તરીકે હતા અને વચ્ચે બીજા એક સવર્ણ ભાઈ હતા. તેમના ગયા બાદ તો આશ્રમનો કારભાર આ જીવ ને જ ચલાવ્યા કરવાનો હતો અને શાળાનો પણ. જે સ્થિતિ ત્રણચાર માસ પહેલાં અયોગ્ય હતી તે જ સ્થિતિ હવે શક્ય અને યોગ્ય કેવી રીતે થઈ ગઈ હશે ! વળી તે વેળા આ જીવ ને ફેફરુંનો રોગ લાગું પડેલો. તે હકીકત સંઘના બીજા ઉપરી જવાબદાર ભાઈઓ જાણતા હોય તેમ છતાં કોઈના દિલમાં એમ નથી થતું કે આ ભાઈને બે સંસ્થાનો કારભાર સોંપેલો છે અને તેમના શરીરની સ્થિતિ તેને પહોંચી વળવાને યોગ્ય પ્રકારની નથી. તો તેને બેમાંથી એક સંસ્થાનો કારભાર સોંપીએ તો ઉત્તમ. પરંતુ તેવું કોઈને પણ સૂઝેલું ન હતું. અંતે ખેંચાય ત્યાં સુધી ખેંચેલું. અને આ જીવ થી જયારે થઈ જ ન શકે એવી દશા શરીરની બની, તે વેળા તેણે જાતે અરજી કરેલી કે હવે આ બે સંસ્થામાંથી એકનો કારભાર સોંપાય તો ઉત્તમ. પછી તેથી આશ્રમને કાઢી નાખી માત્ર એકલી શાળાનો કારભાર આ જીવ ને સોંપાયો.

આવી હકીકત બની તેવી વેળા મારા એક ગત પામેલા સ્નેહી રોજ મને ટકોર કરતા. ‘સાલા ! તું તો બાયલો છે. તું તો મોટા મોટાની શેહમાં તણાયેલો ફરે છે. તારી જૂની કારકિદી જોતા તને એક માત્ર નાની નિશાળના માસ્તર તરીકે નીમ્યો છે. તેની તને શું નાનમ લાગતી નથી? તારું આવું થયેલું અપમાન તું કેમ સાંખી શકે છે? તારા પછીથી નવા નવા આવેલા આશ્રમના વ્યવસ્થાપક થઈ બેઠેલા છે. અને તું તો તેનો તે બાબતમાં વિરોધ પણ ઉઠાવતો નથી. તે તારું કેવું નમાબાપણું છે?’

પરંતુ એને હું જવાબ દેતો કે ભાઈ, આપણે તો જ્યાંત્યાંથી કામ કરવાનું છે ને? (સેવા) પછી આપણે ગમે ત્યાં હોઈએ અને ગમે તે પદ પર હોઈએ તેનું મહત્ત્વ કશું જ નથી. આપણે તો કામ કરવા સાથે મહત્ત્વ અને મતલબ છે ને? તેમ છતાં તે ભાઈનું મન સંતોષાતું ન હતું.

કામની ઉત્તમતાની મહત્તા - ઉત્સાહ પ્રેરક ભાવના.

મને જે છ વર્ષ શાળાના કામના મળ્યા. તે તો મારા પર પ્રભુની અનહદ કૃપા હતી. જો તેમ બનેલું ન હોત અને આશ્રમનું કામ મળ્યું હોત તો આ જીવ થી સાધનાના ભાવમાં પૂરેપૂરી રીતે પડી શકાયું ન હોત. આશ્રમમાં રહેવાપણું બન્યું હોત તો રાતે પણ કામમાં ત્યાં રહેવાપણું બનત. આ તો નિશાળનું કામ હોવાથી, રાતે છૂટો.

તેથી રોજ રાતે તો નડિયાદના સ્નાનાદિ એકાંત શાંત જગાઓમાં જ ગાળવાનું પ્રભુકૃપાથી બનતું. જોકે રોજ સાંજે જમીને રાતે હરિજનવાસમાં જતો. ત્યાં રામાયણ અને મહાભારતની વાતો કરતો. વિદ્યાર્થીઓને ભજન-ધૂન આદિ કાર્યક્રમ ચલાવતો પણ કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે કે મારા સ્નેહી પણ મને થયેલા ભારે અન્યાયની વાત કહેતા, પરંતુ તે અન્યાયના હાઈમાં તો આ જીવ નાં કલ્યાણનો જ શ્રી પ્રભુનો એક માત્ર હેતુ હતો .

હરિજન સેવક સંઘ મારી કદર કરે કે ના કરે તેનું મૂલ્ય મારે મન નથી. મેં પોતે આ કામ મારા પોતાના ધર્મને માટે લીધેલું છે. નહિ કે સંઘને કારણે કે પરીક્ષિતલાલ કે ઠક્કર બાપાના કારણે. આ કઠણ કાળમાં જ્યારે ખાદી પહેરીને ફરવું એ આજે મુંબઈમાં નહીંવત બની ગયું છે. તેવા સમયમાં ખાદીની ટોપી અને ખાદીનું પહેરણ પહેરીને ફરવાનું રાખ્યું છે. પોલીસની હેરાનગતિ પ્રેમથી સહેવી પડે છે. માર પણ ખાધો છે. મારબાવડી પોલીસ ચોકીમાં રહેવું પડ્યું છે. શરીરની હેરાનગતિ પણ થઈ છે. વજન ૧૧૭ માંથી ૮૭ થઈને ૨૦ શેર ઘટ્યું છે. આવું બધું હોવા છતાં તેની કદર કોઈ કરે એવી આશા -અપેક્ષા મુદ્દલ નથી, પરીક્ષિતલાલ તથા ઠક્કરબાપા સજ્જન છે. સજ્જન પુરુષ યોગ્ય કર્મની કદર કર્યા વિના રહી શકતા નથી. એવો મને વિશ્વાસ છે.

આ કામ હાથમાં લેવાથી મને તો જ્ઞાન ન મળ્યું છે કે જે કોઈ અનુભવી છે તે પોતાને મળેલા યોગ્ય ધર્મનું ગમે તેવી આફતો હોવા છતાં પરિપાલન કરવાનો તે કશાથી અલગ રહી ન શકે. તે તો બધામાં તેવો તેવો કાળ પાકતા સમરસ થાય. અલગ હોય કે અલગ થાય તેને અનુભવી કેમ કહેવાય ? એના તટસ્થતા અને તાદાત્મ્ય કોઈની સાથે સરખાવી ન શકાય તેવા હોય છે.

મંથન : ૧૧૫-૧૧૮

પૂ. બાપાએ કહ્યું કે ‘ગઈ સાલના હિસાબમાં ત્રણ હજારની ખોટ હતી. એટલે તારે મુંબઈથી ઝટ ભાગી જવાનું નથી. પણ ધીરેધીરે ભેગું કરવાનું રાખવું. તને તો કોઈક ને કોઈક મળી રહેશે. પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરીને મથજે. કંટાળી જઈશ નહિ. ઓળખાણ -પિછાણ વિના લાગવગ વિના, એકલે હાથે તું આટલું કરી શક્યો છે તે ઘણું છે. પરિસ્થિતિ આવી છે એટલે વધારે રકમ એકઠી કરવાને માંડવાનું છે.

મંથન : ૪૫

તે વખતે ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની સાથે હરિજન સેવક સંઘ (તે વખતના અંત્યજ મંડળનું) જવાબદારીભર્યું કામ સંભાળતો હતો. ગુજરાતની તે વખતની નીકળેલી બધી હરિજન સંસ્થાઓને દર માસે નાણાં મોકલવાં, તેનો હિસાબ રાખવો, બધી તેવી સંસ્થાઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો ને રાખવો અને નડિયાદમાં સ્થપાયેલા હરિજન આશ્રમની વ્યવસ્થા તથા તે અંગેનું બધું કામકાજ કરવાનું અને આ ઉપરાંત નડિયાદમાંની ગુજરાત વિદ્યાપીઠે સ્થાપેલી હરિજન શાળાનું કામ પણ મારા ભાગે આવેલું હતું.

ભાઈ પરીક્ષિતલાલ ત્યારે તેમાં જોડાયા ન હતા. કામની ભારે જવાબદારી ને કામ સખત. તેને લીધે માનસિક ખેચ પ્રગટતી. તે કાળમાં જાહેર કૂવેથી છડેયોક હરિજન બાળકોને હાથે પાણી ભરાવવાનું થવું કે કરવું એ પણ એક મુસીબતનું કામ હતું.

મિશન હોસ્પિટલમાંથી દોઢેક ફલાંગ ડભાણને રસ્તે આ હરિજન આશ્રમ હતો ને ત્યાંથી પણ ઓધેએક ફલાંગ દૂર રામ તલાવડી પર એક હિંદુઓનો જાહેર કૂવો હતો. ત્યાંથી આગળ પાછળના બધા ખેડૂતો પાણી ભરી જતા. ખ્રિસ્તી ભાઈઓએ એક અલાયદો કૂવો બંધાવ્યો હતો. પરંતુ ભગવાનની કૃપાથી અમે તો સાહસ કરીને હિંદુઓના કૂવેથી પાણી ભરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.

ખેડૂતો તો અમને ઘણીવાર તે કૂવેથી પાણી ભરવાને માટે માર મારવાની ધમકી આપતાં ને કોઈ કોઈ વાર તો તેવા પ્રસંગ પણ ઊભા થઈ જતા તો પણ સાહસ, હિંમત રાખીને તે કૂવેથી પાણી ભરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. ઈ.સ. ૧૯૨૨-૨૩ માં હરિજનો માટે હિંદુ સમાજમાં આજના કરતા વધારે ઉત્કટ સૂગ હતી. તેથી આ ખેડૂતભાઈઓ આશ્રમનાં બાળકોને કંઈક કરી બેસે એવી પૂરી શક્યતા હતી. તેમની ધમકીની વારંવાર છૂટતી બૂમરાણથી બાળકોને કંઈ કશું થાય તો શું? એવું પણ ત્યારે સતત લાગ્યા કરતું. નડિયાદના બાગ આગળ જે જાહેર તળાવ છે, ત્યાં એકધારું જમીનમાંથી ઊંચું પાણી નીકળીને નાના ધોધ રૂપે તળાવમાં પડ્યા કરે છે ત્યાં બધા વિદ્યાર્થીઓની સ્નાનવિધિ રોજ પતાવવાનું થતું. ત્યાં પણ હિન્દુભાઈઓની સાથે રોજ વારંવાર ભારે બોલાચાલી

થયા કરતી. આની પણ એક પ્રકારની ખેંચ પડતી. માનસિક ખેંચ ને તાણ ના આવા પ્રસંગોથી પણ શરીરને ફેફરુનો રોગ લાગું પડ્યો હતો.

નડિયાદમાં જતાં આવતાં કેટલીય વાર સાઈકલ પરથી ભારે પછાડ ખાઈને પડી જવાનું બનતું. કેટલીય વાર સંસ્થાનું નાણું ગજવામાં હોવા છતાં પ્રભુકૃપાથી જે બચી જવાયું છે તે માટે તે વેળાએ તો ભગવાનનો આભાર માની શકવાનું દિલ પ્રેમભક્તિ ભરેલું જાગી ગયેલું ન હતું. પરંતુ આજે મને હવે ધી ના દીવા જેવું સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે તે હજાર હાથવાળો ને હજાર આંખવાળો સમર્થ ધણી મારી બધા પ્રકારે ત્યારે પણ સંભાળ રાખ્યા કરતો અને મારું રક્ષણ કર્યા કરતો હતો.

ગુરુ મહારાજનાં ચાર સાધન !

પહેલાં મને ગુરુ મહારાજે ચાર જ સાધન કરવાનાં કહેલાં. અભય, નમ્રતા, મૌન અને એકાંત. આ ચાર પાળવાનાં. નમ્રતાને શૂન્ય સુધી લઈ જવાની કે ગમે તેવી હોશિયારીવાળું કામ કરતા હોઈએ તો કોઈને ખ્યાલમાં ન આવે. બિલકુલ અક્કલ વગરનો ધારે. હું મંત્રી હતો. બધું કામ કરું પણ બધા મને એવો જ ધારે.

હું ભણાવું તોપણ વિદ્યાર્થીઓને શીખવવાની પદ્ધતિ એવી ખોળી કાઢેલી કે એમને બધું આવડી જાય. અટપટી જોડણીવાળા શબ્દો અને જોડાક્ષરો ખોળીને એક મોટા પૂંઠા ઉપર લખી કાઢું અને અઠવાડિયામાં ત્રણ દિવસ બધાં છોકરાંઓ પોતાની પાટી પર લખી જાય. એટલે પાકું થઈ જાય. કોઈ પણ શબ્દો લખાવે તો એવા હોય, એ જ શબ્દો લખાવે. રોજ એને દશ લીટીઓ તો લખવાની જ. કોઈને ગણિત સોપું, કોઈને ભૂગોળ સોપું, છોકરાઓ પોતપોતાની મેળે લેશન કર્યા કરે અને હું તો નવરો ને નવરો. એટલે હું ભજન કરું, ધ્યાન કરું. ઘણીવાર ભાવાવસ્થા થઈ જતી હતી. એટલે કામ કરતા કરતા પણ આપણે ધારીએ તો થઈ શકે.

આપણા અંતરમાં એવી ખ્વાહેશ જાગે છે, ત્યારે એના રસ્તા પણ સૂઝી આવે છે. મારી પાસે ત્રણ વર્ગ છતાં કહેવું છે, કોઈકે મારા વિષે લખેલું કે આ ભગત તો ભજન ગાયા કરે છે, એટલે મારી તપાસણી કરવા માટે પણ આવેલા એમણે બધું પૂછ્યું.

જોડ : ૧૦૧-૧૦૨

મેં કહેલું, ‘અત્યારે હું હરિજન સેવક સંઘમાં એક રિસ્પોન્સિબલ (જવાબદારીવાળી જગા) ઉપર છું મારાથી કોઈપણ કામ બગડ્યું હોય તો મને કહો. મારા બધાય ત્યાં હાજર હતા. કોણ કહી શકે ? કોઈની તાકાત નહિ.’

કોઈકે કહ્યું. ‘ચુનીભાઈ ભગત જે કેળવણી છોકરાઓને આપે છે, એવી તો કોઈપણ ઠેકાણે નથી. એટલું જ નહિ પણ આપણી ગુજરાત રાજ્યની નિશાળમાં પણ નહિ હોય’ કારણ કે ઈન્સ્પેક્ટર જોવા આવેલા તે કહે કે છોકરાંઓને મેં શ્રુતલેખન લખાવ્યું અને દશ શબ્દોને બદલે પચ્ચીસ શબ્દો લખાવ્યા. એ પચ્ચીસ શબ્દો એવા અઘરા લખાવેલા પણ પચ્ચીસે પચ્ચીસ બધા જ શબ્દો ખરા. છોકરાંઓનું ગણિત ઘણું સારું. ભૂગોળ પણ સારી. એવી રીતે એમણે વખાણ કર્યા.

ઠક્કરબાપા ફરીથી આવ્યા. એમણે પેલું સાંભળેલું એટલે તે જાતે મારા વર્ગમાં બેઠા. પછી છોકરાઓને શ્રુતલેખન લખાવ્યું. શબ્દો લખાવ્યા, કેટલાકને દાખલા લખાવ્યા, કેટલાકને નકશામાં શું ક્યાં છે તે પૂછેલું. ત્યારે બધાયનું તે ખરું પડ્યું. પછી તે કન્વિન્સ (સંમત) થયા, ત્યારે કહ્યું કે, ‘છોકરાંઓને બહુ સારું ભણાવો છો ‘મેં કહ્યું, સાહેબ, છોકરાઓને ભણાવતો નથી, જાતે મહેનત કરે છે.’

શેષ : ૩૮

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં મંત્રી તરીકે હોવા છતાં કોઈપણ જાતનું કામ કરતાં પ્રભુકૃપાથી નાનમ અનુભવી નથી. એક વખત કંઈક પૈસાબૈસા બેંકમાંથી લેવા કાજે કે મૂકવા કાજે શહેરમાં જવાનું હતું. આશ્રમ પાસેની સર્વ સાક્ષી આમલી આગળ બસનું સ્ટેન્ડ છે ત્યાં તેમાં જેવો બેસવા જઈ છું કે તે જ વખતે તેમાં બેઠેલા બે ભાઈઓની માંહેમાંહેની વાતચીતમાંથી એકના શબ્દો કાને પડ્યા અને હું તો બસમાંથી નીચે ઊતરી પડ્યો.

‘અલબત્ત, એમની વાત કોઈ ભૂતકાળના એમના પોતાના પ્રસંગ અંગે હતી. પણ અહીં તો વીજળીની માફક પ્રકાશ ઝબક્યો અને અંદરથી બસ એમ જ થયું કે બસમાં બેસવું નહિ. કશા પણ આગળપાછળના વિચારબુદ્ધિથી ઉપજેલા ન હતા. તે પછી હું સાઈકલ લઈને શહેરમાં જવા નીકળ્યો તો વિદ્યાપીઠની પાસે પેલી બસનો ભારે અકસ્માત થયો હતો અને તેમાં બેઠેલાને વાગ્યું હતું તે જોયું. તે બસમાં જો હું પણ હોત તો મારી પણ તેવી વલે થઈ હોત.

એટલે પ્રભુના આવા માર્ગદર્શન માટે ઘણો ઘણો આભાર માન્યો. વિદ્યાપીઠના બસના અકસ્માતની ખબર આપી હું પોતે તો મારા અગત્યના અને ઉતાવળના કામને માટે રવાના થઈ ગયો.

લાંબા લાંબા વિચાર અને તર્ક વિતર્કમાં કદી પણ પડવું નહિ. વિચારોને કદી વાગોળશો નહિ. વાગોળવું જુદું છે અને મનન ચિંતવન એ જુદી હકીકત છે.

-- સંશોધન : ૩૧૨-૩૧૫

૧૪. અસ્પૃશ્યતા - નિવારણ અને ઉદાપોહ

નડિયાદમાં મારું કામ નાનકડી શાળા પૂરતું માર્યાદિત ન હતું. અસ્પૃશ્યતા- નિવારણ થાય, તેવા સમારંભ વર્ષમાં એકબે વાર યોજતો. ભાદરવા વદ બારસ ગાંધીજીના જન્મદિવસના નિમિત્તે એક વખત હરિજનો તથા ગામના પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનોનું એક સ્નેહસંમેલન યોજ્યું હતું. તેમાં સૂકોમેવો તાસકોમાં આપવાનો પ્રબંધ કર્યો હતો. અમે બધા જ એક સાથે એક જ પંગતે પાથરણા પર બેસીએ તેવી વ્યવસ્થા કરી હતી. હરિજનના જુદા જુદા વર્ગમાંથી પણ માણસોને નોતર્યા હતા. નડિયાદ શહેરના પ્રતિષ્ઠિત સદ્ગૃહસ્થોને આમંત્રણ પત્રિકાઓ જાતોજાત જઈને આપી હતી. આ સંમેલન પ્રભુકૃપાથી બહુ સારી રીતે પાર પડ્યું. તેમાં (બાપુ તરીકે સંબોધન કરતા) શ્રી ગોકળદાસ તલાટી તથા શ્રી ફૂલચંદ બાપુજી શાહ તથા બીજા નામાંકિત સદ્ગૃહસ્થો પણ આમંત્રણથી પધારેલા હતા. આ જાતના સમારંભે બીજે દિવસે નડિયાદ ગામમાં ભારે હાહાકાર મચાવી મૂક્યો. શહેરને જુદે જુદે ઠેકાણે આનો ઉદાપોહ થયા કર્યા હતા.

ગોકળદાસ તલાટી અને ફૂલચંદ શાહની જ્ઞાતિએ ભેગા મળી તેમનો જ્ઞાતિબહિષ્કાર કરવાનું ઠેરવ્યું. તે બે સજ્જનોના પક્ષમાં પણ તેમની જ્ઞાતિના માણસો તો હતા જ. સંમેલનમાં ભાગ લેવાથી તે જ્ઞાતિમાં બે તડ પડી ગયા. તેની અસર નડિયાદમાં મારા શરીરની જ્ઞાતિ ઉપર પણ પડ્યા વિના ન રહી. મને પણ જ્ઞાતિમાંથી બહિષ્કાર કરવાનો ઉદાપોહ જાગ્યો અને તેનો પ્રવાહ પણ શરુ થઈ ગયો. પરંતુ તે અટકી જવાનાં. જ્ઞાતિના વડીલો પરત્વેનું મારું હંમેશનું નમ્રતા અને સદ્ભાવપૂર્વકનું વર્તન તથા પૂ.શ્રી ગોદડીઆ મહારાજના મારા પરત્વેના સદ્ભાવનું કારણ હોય તો હોય. નડિયાદના સ્મશાનમાં રોજ રાતે મારે સુવાનું થતું. પ્રભુકૃપાથી ત્યાં મેળાપ અને સંગમ થઈ ગયો. તેમના શરીરની સેવા ચાકરી કરવાનું ય ચૂકતો નહિ. જ્ઞાતિજનો અવારનવાર જતાં આવતા તથા મારું પણ તેમના સમાગમમાં આવ્યા કરવાનું હોવાથી અને તેમના પ્રત્યે સદ્ભાવવાળા વર્તનની અસરથી મારો બહિષ્કાર કરવાનો વિચાર આખરે માંડી વળાયો હતો.

હરિજનસેવાના ક્ષેત્રમાં કામ કરતાં ભાઈઓ સાથે મારે તો સદાયે સદ્ભાવ જ ટકી રહેલો છે. સંઘમાં કામ કરતાં જુદા જુદા સ્વભાવના ભાઈઓ સાથે તેઓને ભલેને માંહોમાંહે સુમેળ ન હોય, બલકે કોઈ કોઈને અણગમાનો ઉશ્કેરાટ પણ હોય તેવા તેવા ભાઈઓ સાથે પણ મારે તો

સંપૂર્ણ પ્રકારનો મેળ હતો. મારા પ્રત્યે પણ કોઈને કંઈ કશું આડું અવળું પ્રગટેલું હોય એવું જાણવામાં નથી.

જે કામ હાથમાં લીધું તે ભલે ને નાનામાં નાનું હોય પણ તેના ઉત્તમ ગુણની કક્ષામાં પરિણામાવવાનું પ્રભુકૃપાથી સૂઝ્યા કરતુ અને તે રીતે બેધડકપણે નિર્ભયતાથી તેમાં ઝંપલાવવાનું બન્યા કરતું. આ કામ વિશેષ કપરું હોવા છતાં મને કદી અસંતોષ જાગ્યો નથી. ઉલટું સેવા કરવાની વિશેષ તક સાંપડી છે તે મારું સદ્ભાગ્ય છે એમ લાગતું.

--- દર્શન : ૩૪૦ - ૩૪૩

નડિયાદમાં રહેઠાણના છ કે સાત વર્ષ એકલી સાધનાના ભાવથી પ્રભુકૃપાથી વીત્યા તે કંઈ નાનોસુનો લાભ નથી. તેવા દેખાતા કે જણાતા અન્યાયમાં સામાવાળાઓનો કશો જ એવો બૂરો હેતુ ન હતો. મારે માટે તો ન જ હતો. કદાચ જો મેં પ્રગટ વિરોધ તે માટે કર્યો હોત તો તેમણે તે અંગે જરૂર વિચાર્યું હોત. તેના વિષે આજે પણ મને સંદેહ નથી. પણ મને એવું લાગેલું જ ન હતું. એટલે પછી તે સંબંધમાં લખું કેવી રીતે ?

સંઘમાં જેમ જેમ નવા ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓ મળતા ગયા, તેમ તેમ નવી સંસ્થાઓ પણ ઊભી થતી ગઈ. જેમ જેમ જે જે જેમાં રોકાયા તેમાં તે રહ્યા. કામની ઉત્તમતાનો સૌથી પ્રથમ ખ્યાલ રહ્યા કરવો ઘટે. તે રીતે જે જે થયા કર્યું તે ઉત્તમ હતું. તે ગાળાના દિવસો જીવનની અતિ ઉત્સાહના પ્રેરણાત્મક ભાવનાવાળા હતા. સહુ કોઈને ખુબ ઉત્સાહથી કર્મમાં મચ્યા રહેવાનું જ સૂઝ્યા કરતું હતું. ત્યાં કોઈને પણ બીજાને અન્યાય કરવાનું સૂઝી શકે એવી કોઈની મનોદશા ન હતી.

-- પોકાર : ૧૨૧ - ૧૨૫

આ કંઈ માટીનું પૂતળું નથી, પરંતુ ચેતનાનું લાક્ષણિક અંગ છે એવી ભાવના જ્ઞાનપૂર્વક દ્રઢાવી દ્રઢાવીને એનું મનન, ચિંતવન જો થયા કરે અને એ શક્તિ જો ઉપયોગમાં લીધા કરાય તો એની મદદ મળવાની જ છે એમ નક્કી જાણજે.

--- શ્રી મોટા - મંડાણ : ૧૩૩

૧૫. સમાજનો ધર્મ - સદ્ભાવ અને સજ્જતા

(મંથન : ૧૨૧ -૧૨૨)

હરિજન સેવક સંઘના ફાળાની રકમ ૧૦૦૦૦ સુધી થવા આવી છે. આ અઠવાડિયામાં એક રમૂજ પ્રસંગ બન્યો તે લખું છું.

એક ઘણી મોટી સુપ્રખ્યાત પેઢીના શેઠની ઓફિસે જવાનું થયું. નામ લખીને પટાવાળાને આપ્યું. સાડા અગિયારથી ચાર સુધી રાહ જોતો બેસી રહ્યો. પણ અંદર આવવાને કે જવાને કોઈએ બોલાવ્યો કર્યો નહિ. ધીરજને પણ મર્યાદા હોય છે. અને કામમાં તો ખાસ. મેં વિચારી લીધું કે ‘અંદર પ્રવેશ કરતા તે મળવાની ના પાડશે તોપણ ભલે, કાઢી મુકાવશે તોપણ આનંદ. પરંતુ હવે તો અંદર ઘૂસવું તે ઘૂસવું જ. તેવો દઢ વિચાર કરી હું તો પેસી ગયો. પાછળ કારકુન અને પટાવાળો બંને દોડતા આવ્યા. ‘સાહેબ, આ માણસ રજા વિના ઘૂસી આવેલ છે, એમ જાણતા ભવા ચડાવ્યા અને મને ધમકાવીને કહેવા લાગ્યા; ‘ગામડિયો છે કે કોણ છે? રજા વિના અંદર ન અવાય એટલું પણ જાણતો નથી? શું ભણ્યો છે?’

ભણવા -કરવાની હકીકત જાણતા, તેમણે મને ખુરશી પર બેસવાને કહ્યું.

પછી મેં જણાવ્યું કે સાહેબ, આ ભાઈઓ કહે છે, તે હકીકત સાચી છે. પરંતુ સાડા અગિયારથી ચાર વાગ્યા સુધી આપની ઓફિસ બહાર તપ કર્યું છે. મારી હકીકત કૃપા કરી જો સાંભળો તો બે મિનિટમાં સંભળાવી દઉં.’

તે શાંત રહ્યા. એટલે મેં ઝટપટ ભાવપૂર્વક કહેવા માંડ્યું કે ‘આ કારમા સમયમાં સરકારે એકેએક મુખ્ય કાર્યકર્તાને જેલમાં પૂરી દીધા છે. ગુજરાતમાં કેટલાક હરિજન આશ્રમો છે અને સાબરમતીનો આશ્રમ પણ છે. ત્યાં એક મોટું હરિજન કન્યા છાત્રાલય પણ ચાલે છે. આ બધા આશ્રમોના વિદ્યાર્થીઓનું ભરણપોષણ કરવા માટે તથા શિક્ષકોના વેતન માટે પૈસાની ઘણી જરૂર છે. હાથ પર કશી સિલક નથી. વિદ્યાર્થીઓને ખવડાવીશું શું? એવો મુશ્કેલ પ્રશ્ન છે.

“હું સંઘનો પગારદાર નથી. મુંબઈમાં દાન ઉઘરાવવા માટે હરવા ફરવાનું જે ખર્ચ થાય છે તે પણ પદર (પોતાનું) છે. આવા કપરા કાળમાં આવી સંસ્થાઓને નભાવવી એ સમાજનો ધર્મ છે. માટે વિનંતી કરું છું. મને પ્રભુકૃપાથી અને આપના આશીર્વાદથી વિવેકનું જ્ઞાન છે. પરંતુ ચાર-પાંચ કલાક થવા આવ્યા છતાં આપને મળવાની તક સુદ્ધાં ન મળે તેથી

અમારે આ અઘટિત પગલું લેવાયું છે તો મને ક્ષમા કરશો !

આ સાંભળી શેઠ સાહેબે તે કારકુન અને પટાવાળાને કહ્યું કે ‘હવેથી મને મળવા આવનારને અડધા કલાકથી વધારે થોભવું ના પડે એમ કરજો, એમ કહીને મારે એટલો બધો વખત ખોટી થવું પડ્યું તે બાબત તેમણે ક્ષમા માંગી.

આ તેમના સદ્ભાવ અને સજ્જનતા ભૂલાય તેમ નથી. સંઘને માટે દાનની સારી એવી રકમનો ચેક પણ મને સાથે સાથે લખી આપ્યો.

આમ, કેટલીક વખત સમજીને જ્ઞાનપૂર્વક અવિવેકનું પગલું પણ ભરવું પડે છે. તેમાં સાહસ, હિંમત અને પ્રેરણાની પણ જરૂર ખરી.

--- મંથન : પૃષ્ઠ : ૧૨૧-૧૨૨

૧૬. અનંતાન્ત કર્મ

(ગઝલ)

ઊંડા અંતર ઉતરવાનું અમે દિલથી ચહેલું છે,
ચહેલું માત્ર ના, કિન્તુ જીવન તે કર્મ લીધું છે.
પરિપૂર્ણ થવા કર્મ અમે જહેમત ઉઠાવી છે,
કૃપાથી તો અમે કેવા ટકેલા કર્મને વિષે !
ટકેલા એકલા તેમાં ન પૂરતું છે અમો માટે,
કરોડો કામથીયે ના અમારું તો થવાનું છે.
અમારા કર્મનો અંત પૂરેપૂરો ન ક્યાંય છે,
અનંતાન્ત તો કર્મ જીવનનું કેવું મોટું તે !

તૃણાદપિ સુનિયન તરોરીવ સહિષ્ણુતા.

તરણાની પણ નીચે રહેવાની નમ્રતાવાળા અને તરુવર જેટલી સહનશીલતાવાળા સેવકો સમાજના ભૂષણ રૂપ છે. પ્રભુકૃપાથી વર્ષા તેમના પર અનરાધાર વર્ષે છે.

૧૭. જનેતાને અંજલિ !

(મંદાકાન્તા)

જે માતાએ નિજ ઉદરમાં ભાર સેવ્યા કરીને,
કષ્ટો વેઠી નવજીવનના આપિયો જન્મ વિષે,
એ પોતાને જીવનમહી મેં કે ન સંતોષ દીધો,
ને આઘાતો વળી ઉપરથી કેક આપ્યા કરેલા.

(શિખરિણી - મંદાકાન્તા)

છતાં જેણે મારા પર હૃદયમાં ના અસંતોષ આણ્યો,
ગણી વ્હાલો હૈયે સગવડ મને દીધી શી માર્ગ પ્રત્યે,
ઘણું વેઠ્યું પોતે જગત-જનની શી ટીકા તે સહી માં !
અમોને તેં તો માં કદી નથી દીધું આપવા એવું કે માં !

તને પૈસે પૂરી સુખી નવ કરી તારી માં પૂરી આશ,
ફળાવી એકે ના કદી પણ શક્યા શું અમે પુત્ર પાક્યા !
રહ્યે તો મારામાં મુજ જીવનની ધૂનમાં મસ્ત હું ને,
જરાયે આપ્યું ના તુજ પર કદી ધ્યાન મેં કોઈ વાતે.

તને ઓછું આવે ત્યમ જગતમાં વર્તવાનું બન્યું તુ,
છતાયે તેં માડી ! અમ શિર પરે હાથ રાખ્યો કૃપાળુ,
સહી લીધું જાતે પણ દુભાવવા ના દીધાં તેં અમોને,
કંઈ રીતે તારું ઋણ ચૂકવવું ના સૂઝે આ મૂર્ખને જે,

હતા આશીર્વાદો તુજ અમ પરે પામિયા તેથી લ્હાણ,
છીએ આજે જે કે અમી નજરનું તે પરિણામ સ્પષ્ટ,
અમોને આપીને તુજ જીવનથી માનવી જન્મ રૂડો,
ગણાવું શાં તારા અમ પર બધા જીવનને ઉપકારો,

કંઈ રીતે ભૂલું જનની તુજને ! પ્રેમ - કલ્યાણવાણું,
મને તો લાગે છે તુજ બિરદ મા ! શ્રેયને આપનારું,
જતાં તે' ના વાર્યો ઘેરી મુજ કને મારી મુશ્કેલીઓને,
પછી મૂંગે મોંઢે સહન કરવું જાણ્યું માં ! માત્ર શું તે ?

ગરીબીમાં ગાળ્યું તુજ જીવન માં ! આખુંયે ગળ્યું તોયે,
ન બૂમો પડી કે અવર સમીપે રોદણાં ના રડ્યાં તેં,
થતી જ્યારે દુઃખી અતિશય મને ને અસંતોષ સાલ્યે,
બળાપા કાઢ્યા છે અમ વિષયમાં શો છતાં પ્રેમ હૈયે.

શકું જો સંતોષી મુજ જીવનથી હું તને માડી પૂરું,
શકું જો દીપાવી મુજ જીવનથી નામ તારું મધૂરું,
શકું જો પ્રસરાવી જીવન - સુરભિ એક તારી કૃપાએ,
જીવ્યું મારું તો હું સફળ ગણું ને શો કૃતાથી થવાયે !

કૃપાદ્રષ્ટિ તારી અમ પર સદા રાખતી માંડી ! રે' જે,
અમોને પ્રેરાવ્યા જીવન કરજે શ્રેયને માર્ગ અંતે;
જતાં ઊંધું ક્યાંયે વલણ અમને વાળજે માર્ગે સીધે,
અમારામાં તારું જીવન પૂરું ખીલજો નીજભાવમાં તે.

૧૮. પ્રેરણા (અનુષ્ટુપ)

સાધના વિકસે જ્યારે પ્રેરણાને અનુસરો,
સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મ અંગોના થાય ત્યારે રૂપાંતરો,
થાય સાધકને જ્યારે પ્રેરણાના અનુભવો,
સાધના-વર્તને એણે વાપર્યા કરવા ઘટે.

વિના સંબંધ વિચાર વિના કે જ પ્રયોજન,
ઉદ્ભવે ખ્યાલ જે વેળા આચરી જોવું તે હ્રદે.
એથી લાભ થતો જો કે આવે અનુભવે પૂરો,
જાગૃતિ રાખીને પૂરી આચરવા ન ચૂકજો.

ઉદ્ભવ-સ્થાન બુદ્ધિનું મસ્તકે જાણતા બધા,
હૈયું એ પ્રેરણાનું છે મૂળ ઉદ્ભવ-સ્થાન ત્યાં,
થતું જ્યાં ચિત્ત નિષ્કામ અહમ નિર્મૂળ સૌ થયે,
સંસ્કારોનો થતાં નાશ, પ્રેરણા જન્મશે હ્રદે.

પ્રેરણાથી જ પ્રવૃત્તિ આઠે પહોરે પળે પળે,
કરે જે યોગ્ય સંપૂર્ણ જાણવો આત્મનિષ્ઠ તે.

૧૯. કસોટી (અનુષ્ટુપ)

કસોટી પ્રભુની એ તો અમોલી ભેટ દાન છે !
એને જે કો નકારે તે પ્રભુતા પામી ના શકે.

કસોટી પાર થનારો એને જો સમજયા કરે,
એવા જીવનનું પામે રહસ્ય કોક દિ ખરે.

માનવી જાગૃતિ માટે કસોટી દેવી શી અહા!
દયા લાવી પ્રભુ આપે તે તો સૌને જગાડવા.

૨૦. હરિજનસેવા અને દેશસેવાનું વ્રત

(કપરી કસોટી)

આર્થિક તંગીને કારણે મહેણાં ટોણાં અને ગરીબાઈની ઉત્કટ લાગણીથી પ્રેરાઈને કદાચ પૈસા કમાવાની વૃત્તિ ઉપજે તો તેનાથી કરીને તણાઈ જવાનું ના બને એટલા માટે સમજી કરીને મેં હાથમાં ગંગાજળ લઈને એક માત્ર હરિજનસેવા તથા દેશસેવા જ કરવાનું વ્રત લીધું હતું. ભાઈના શરીરના રોગ માટે કરેલી દવાનું દેવું કેમ કરીને ફીટી શકશે, તેના ઘણા બધા વિચાર મને વારંવાર ઉત્કટ સંવેદના પ્રગટાવતા! તે ઋણ ફેડવાનો કોઈ માર્ગ મારા માટે ઉઘાડો હતો નહિ. તેથી વિહવળ થઈ જવાતું. તેની સાથે બીજા માનસિક કારણો પણ જીવનમાં પ્રકટયાં હતાં. એકબાજુથી ગરીબાઈની તંગી, તો બીજી બાજુથી દેવું ભરપાઈ કરવાની તાલાવેલી હોવા છતાં તે ભરપાઈ કરવાની અશક્યતા. આમાંથી એક ઘમસાણ પ્રકટ્યું તેની અસર શરીર પર થઈ. તેનાથી ફેફરુંનો રોગ મારા શરીરને લાગુ પડ્યો.

મને શરીરે ફેફરુંનો રોગ થયો હતો ત્યારે આરામ લેવાને નિમિત્તે બેવાર નર્મદા કાંઠે રજા લઈને જવાનું બનેલું. એકવાર મારી સાથે શ્રી મહેશભાઈ મહેતા તથા શ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા હતા. બીજી વાર એકલો હતો ત્યારે નર્મદા નદીના મોખડીઘાટની પાર એક રણછોડજીનું મંદિર છે. ત્યાં થોડા દિવસ રહેવાનું કરેલું. ત્યાં એક સાધુ મહાત્મા રહેતા હતા. તેમની હું રોજ સેવા ચાકરી કરું. આ શરીરને ત્યાં પણ ચાર પાંચ વાર ફેફરું થયું હતું. તેઓએ મને ભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કરવાનું કહ્યું ને તેથી રોગ મટી જશે એમ પણ કહ્યું. પરંતુ જ્યારે મારા મને એમ વિચાર્યું કે આ સાધુ મહાત્માએ જંગલની કોઈ જડીબુટ્ટી આપી હોત તો મને વિશ્વાસ બેસત. પરંતુ ભગવાનના માત્ર સ્મરણથી રોગ મટી જાય એવું બિલકુલ સાચું અને ઋણપ્રેરક લાગ્યું ન હતું. વળી પેલા સાધુ મહારાજે એમ પણ કહેલું કે એક વરસ પછી તને કોઈ સદ્ગુરુ મળી આવવાના છે. તે તારા જીવનનો વિકાસ કરશે. પરંતુ તે વખતે ‘જીવન’ અને ‘વિકાસ’ એ મારા માટે તો માત્ર શબ્દ જ હતા. દેશની સેવા કરવાની ઉત્કટ ધૂન મારા માટે તદ્દન સાચી હતી. સેવાની એ ઉત્કટ ધૂનથી પ્રેરાઈને ગરીબાઈની સ્થિતિમાં ટકી રહેવાનું બની શક્યું ન હતું. પાછા વળતાં નર્મદા નદીમાં ઝંપલાવીને શરીરનો અંત આણી દેવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો હતો.

ગરુડેશ્વરથી આગળ જતાં નર્મદામૈયાને કિનારે એક ઊંચી ભેખડ આવે છે. તે ભેખડની ધારથી જરા પાછા હટીને એકદમ દોટ મૂકીને શ્રી નર્મદામૈયાના ખોળામાં પડતું મુકેલું. નર્મદામૈયાના જળના પુનીત પ્રવાહનો પગને સ્પર્શ થયેલો. તેનું અત્યારે પણ તાદ્રશ્ય ભાન છે અને તેનું જીવંતચિત્ર હજી ખડું છે તે મૂઠું કોમળ, શીતળ સ્પર્શ ન થયો ત્યાં તો પાણીના પ્રવાહમાંથી એક પ્રચંડ વંટોળ પ્રગટ્યો ! તે વંટોળે શરીરને ઉછાળીને ભેખડથી ક્યાંય દૂર ફેંકી દીધું. તે વંટોળમાં મધ્યમાં અદ્ભુત દર્શન થયેલું. તે દર્શનનું સ્વરૂપ કોઈ સ્થૂલ પ્રકારની માતા જેવું ન હતું. તે દર્શન અલૌકિક પ્રકારનું હતું. તે વેળાએ ચમત્કારિક રીતે બચી જવાનું બન્યું. ત્યારથી જ દિલમાં ઊગી ગયું કે, “By his Grace I am meant for something”

‘૯’ ની કૃપાથી જિંદગીમાં કંઈક થવા સર્જાયેલો છું. એવું નિશ્ચિત ભાન જાગ્યું. તે કાળથી ‘૯’ ની ભાવના પરત્વે મો ફરી ગયું અને એ દિશા પરત્વેની ખરેખરી ઉત્કટ મંથન યુક્ત વિકટ સંગ્રામવાળી ગડમથલની શરૂઆત થઈ.

- ‘નર્મદા તટે’

ઓ મૂર્ખ બાળ ! તુજને ક્યમ આમ સુઝ્યું !
 છે ભાન ના કંઈ તને તુજ ભાવિ કેરું;
 છે તારી ભાત જ જુદી જન સર્વથી હો,
 છે હેતુ કેક તુજ જન્મ વિષે પ્રભુનો.

જીવો અસંખ્ય જગમાં જીવીને મરે છે,
 કીડા જ કાદવ તણા સમ સૌ રહે તે,
 ને પંકમાં કમળ કોઈ કદી ઊગે છે,
 તું શોભશે અવાર સર્વથી તેવી જ રીતે,

જે આદર્યો સતત યજ્ઞ ચલાવજે તે,
 મંજિલ તારી હજી દૂર સુદૂર છે ક્યાંયે,
 જેવો પ્રવાહ મુજ જાય અખંડ વહેતો,
 તેવું વહી વિલીન તત્ત્વમહીં થઈ જા.

આ બનાવ બન્યા પછી હું વડોદરા ચાલ્યો આવ્યો. ત્યાં મારા આધ્યાત્મિક માનાં મકાનમાં બીજે માળે શરીરને ફેફરુનો હુમલો થવાથી શરીર દાદરા પરથી ગબડતું છેક નીચે પડ્યું ને ઈંટોની પરસાળમાં ઘસડાયું ને શરીરે સાધારણ લોહીની ટસેરાં ફૂટી હતી. જરા ભાનમાં આવતાં નર્મદાના તે સાધુ મહાત્માનું મને દર્શન થયું. તેમણે મને કહ્યું, “અલ્યા ! ભગવાનનું સ્મરણ તો કરી જો ! પ્રયોગ કરી જોવામાં તારું જાય છે શું? આ બધું પ્રગટ્યું તો ખરું. પરંતુ તે કાળે મારા મનાદિકરણી જરા પણ આ પ્રકારની ભાવના વાળા નહિ. તેથી મેં આ હકીકત આધ્યાત્મિક માતાને જણાવી. તે બહુ રાજી થયા. તેમણે કહ્યું, ‘અલ્યા ! યુનિયા ! તું તો ભારે બડભાગી છે. તું તારે હવેથી ભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કર. ઊઠતાં-બેસતાં, હરતાં-ફરતાં, ખાતાં-પીતાં સકળ કર્મ કરતાં એક માત્ર ભગવાનના સ્મરણમાં લાગી જા. તને જરૂર મટી જશે.’”

તે પછી મનને ટકોરી-ટકોરીને ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. વારંવાર તે ભુલાઈ જતું અને વળી પાછું યાદ કરી કરીને લેવા લાગ્યો. કેકરુના હુમલાની તીવ્રતામાં અને તેના ગાળામાં ફેર પડવા લાગ્યો અને ત્રણ ચાર મહિનામાં તે મુદલે મટી ગયું.

૨૧. ઉગારી શો લીધો મુજને !

(ગઝલ)

જીવનને નાખી દેવાનું નકામું જાણીને નદીએ,
અને જ્યાં તેમ કીધું છે ઉગારી શો લીધો મુજને !
ઉગારીને ,બચાવીને ,નિરાશા ધોરમાંથી તે,
મને કેવા હૃદયબળની શી ઝાંખી તે કરાવી છે !

મહા ઉપકાર કેવા તે કર્યા મુજ પર રહમ કરીને,
ગણાવ્યે પાર ના'વે કે કૃપાસાગર પ્રભુ તું છે !
ભયંકર મૃત્યુ જેવી તે નિરાશાથી ઉગરતા જે,
હૃદય સમજાયું કે કરવા કશુક જન્મ્યો છું તે કાજે !

અનુભવગીત : ૩ --- શ્રી મોટા

સંસારને છોડ્યો છોડી શકાતો નથી. સંસાર તો આપણને વળગેલો નથી, કિન્તુ આપણે સંસારને વળગેલા છીએ અને તેથી કરીને મનની સ્થિતિને જ માત્ર ત્યાં પલટાવવાની રહે છે. મન એની મેળે પલટી જઈ શકાતું નથી. એટલા કાજે જ સાધનાની જરૂર છે.

જગતમાં સમજુંને વધારે સહેવાનું આવે છે તે વધુ સહેવું પડતું હોય છે એ મારી દ્રષ્ટિએ તો તપશ્ચર્યા છે. સંસારમાં જે સહેવાનું છે, તે જીવનની કેળવણી કાજે છે, જીવનના વિકાસ કાજે છે.

---શ્રી મોટાના વિચાર સ્ક્રીલિંગ :પૃષ્ઠ :૪૮૦

૨૨. સતત સ્મરણ ! અને રોગનિવારણ !

નામનું સતત સ્મરણ થવું એ કંઈ સહેલી વાત નથી. કોઈ જીવ ભગવાનનું નામ એમને એમ લઈ શકતો નથી. સતત ભગવાનનું નામ લેવું એ હાંસીખેલ નથી.

આટલી બધી કાળજી, જાગૃતિ રાખ્યા છતાં નામ સ્મરણ સતત રહેતું નથી. ધારો કે ઘરેડ પ્રમાણે રહે તો પણ પરિણામ નકામું જતું નથી. જેમ કોઈ ખેડૂત બી વાવતાં પહેલાં ખેતરમાં ખાતર નાખીને તેને ખેડીને પોંચું બનાવે છે. અને પછી બી નાંખે તો અને ભગવતકૃપાથી વરસાદ વરસે તો એમાંથી મબલખ શુભ પરિણામ નિપજ્યા વગર રહેતું નથી. પરંતુ કોઈ આળસુ ખેડૂત બરાબર ખેડ-ખાતર ન કરે અને બી વાવી દે તોયે થોડું ઘણું ઊગ્યા વિના રહેતું નથી. કંઈ નહિ તો ઢોરને ખાવાના રાડા પણ પાકે. એમ ભગવાનનું નામ સ્મરણ ખાતર-ખેડ કર્યાની માફક એટલે કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકાર એ બધાને નામ સ્મરણ ઊગી નીકળવાની ભૂમિકાને યોગ્ય કેળવ્યા કરવાનું રાખીને નામ લીધા કરીએ તો તેવો માનવી પ્રત્યક્ષ પરિણામ પોતાના જીવનમાં અનુભવ્યા વિના રહેતો નથી. આને માટે ખચિત અપાર ધીરજ અને ભારે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

નામ સ્મરણ જપનું ઉદભવસ્થાન હૃદય છે. આખરે તો તે એક ભાવ જ છે. જો જપ હૃદયના ધબકારા સાથે આપણે બરાબર કર્યા કરીએ તો ધ્યાન પણ આપોઆપ ત્યાં રહેશે. એ અભ્યાસ સ્થિર થતાં જપ હૃદયમાંથી સ્વતંત્રપણે થયે જશે, ને જો એમાં ભાવ ઉમેરી શકાય તો ધારણા પણ રહ્યા કરશે. એમ ત્રણે જપ, ધ્યાન, અને ધારણા બરાબર થશે.

મોટેથી જપ કરાય તો વાંધો નથી. પણ ક્રમશઃ જીભ માત્ર હલાવીને, મનમાં જપ થઈ શકે અને અંતે તો અંદરથી હૃદયમાંથી આપોઆપ તે થયે જાય. જપના ધ્યેયને જો ભૂલીશું નહિ તો યાંત્રિક જડ ટેવ પડવાની નથી. ખરા અર્થમાં ધારણા એ તો કર્મમાંથી પરિણામ પાડનારી અસર છે. મુખ્ય તો હૃદયના ધબકારા સાથે ખૂબ ભાવાવેશ સાથે જપ થાય નામ સ્મરણ થાય તે જરૂરી છે.

જપયજ્ઞ ચાલુ રાખવાનો અભ્યાસ સજીવ જાગૃતિ સાથે પાડ્યા કરવાથી તો બીજું કામ કરતાં પણ અંતરમાં સ્મરણ ભાવની ધારણા ચાલુ રહેશે. જ્ઞાનપૂર્વક થતો પ્રયોગ હરતાં-ફરતાં, ઊઠતાં-બેસતાં, રોજની દરેક ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં સ્મરણ ભાવની ધારણા જીવંત રાખવામાં સરળતા પ્રગટાવે છે. જ્યારે અજપાજપ પ્રગટે ત્યારે જ માનસિક જપની ધારણા રહી શકે છે. બાકી તો

આપણે માનીશું કે મનમાં જપ થઈ રહેલા છે અને જપ તો ક્યાંયે ગેપ થઈ ગયા હશે એની ખબર પણ નહિ પડે. “મંત્ર એકધારો, નિરંતર હૃદયથી લેવાયા કરાય તો તેવા મંત્ર ઉચ્ચારણમાંથી પ્રગટતી ધારણાથી જ્ઞાનતંતુઓ Tone-Tone up પ્રાણવાન થાય છે. તેથી સમતાને શાંતિ પ્રગટે છે એવી સમતા ને શાંતિ જ્યારે જ્ઞાનતંતુઓમાં પ્રગટીને તેની ટોચ પર પહોંચે છે. ત્યારે શરીરના રોગને પણ નિવારવા શક્તિમાન બને છે. આ કારણે જપમાં ગંગાના પ્રવાહ જેવી સતત એકધારી સળંગ નિરંતરતા પ્રગટવી એ ઘણી જરૂરી છે. તે વિના જપ પૂરા અસરકારક નીવડી શકતા નથી. જ્યારે નામસ્મરણમાં (જપમાં)એવી ભાવનાત્મક નિરંતરતા પ્રગટે છે ત્યારે કરણોમાં પ્રાકૃતિક વલણોને યોગ્યપણે પ્રગટાવવામાં તે પ્રેરણાત્મક બને છે.”

નામસ્મરણનો પ્રભાવ અપરંપાર છે. દિવસના સમયનો વધુ સમય જો એમાં આપી શકીએ, આપણી બધી શક્તિના સરવાળાનો મોટો ભાગ એમાં ખર્ચીએ તો ભાવનાની સળંગતા પણ પ્રગટી શકે. નામસ્મરણની ભાવના જેને દિલમાં ઊગીને તે પ્રમાણે જાગૃત બનીને ઊર્મિ સહ તેમાં પરોવાઈને તે તરફ વળવાનું દિલથી બને તો તેને તે માર્ગ પરત્વે વળી શકવાની પૂરી શક્યતા છે.

સ્થૂળ રીતે દેખીતી રીતે નામસ્મરણ વિના સ્થૂળ જીવન નભી શકે છે પણ પ્રભુમય જીવન માટે નામ સ્મરણ પ્રાણ સમાન છે. એ ના હોય તો કશું નથી એટલે ધ્યાન આદિ બીજાં સાધનો કરતાં પણ એનું ધ્યાન સવિશેષ રાખવાનું છે. નામી કરતાંય નામ ચઢી જાય છે. દિવસ ભર જમ્યા વિના જીવી શકાય પણ જેને ભગવાનને શરણે જવું છે, તેવાને નામસ્મરણ વિના એક ક્ષણ પણ ન ચાલવું જોઈએ. નામસ્મરણ એ આપણું એક રીતનું જીવન છે.

કોઈપણ કામ કરતાં કરતાં પણ જો ભાવપૂર્વક નામસ્મરણ રહ્યા કરતું હોય તો એ કામ આપણે સાધનાના એક સાધન તરીકે જ કરીએ છીએ, એવી ભાવના આપણામાં ઊંડી ઉતરી જાય, કેમ કે આપણને ઊંડું ભાન તો એ સ્મરણને લીધે રહે કે આપણે એ કામ કરતાં ભગવાનની શક્તિનું આહવાન જાણે અજાણે કરીએ છીએ, એટલે એ શક્તિ થોડીવત્તી પણ એ આપણામાં ઉતરે જ.

પૂજ્ય શ્રી મોટા : જીવન અને કાર્ય : - શ્રી મોટાનું સાહિત્ય : ૨૩૭

(મંદાકાન્તા)

વૃત્તિઓ તો કંઈક ઊઠતી ભોરમાં ઝાકળ શું !
એના બિંદુ પ્રથમ કિરણે લુપ્ત થાતાં દિસે સૌં.

૨૩. શ્રી પ્રભુનું સ્મરણ : શબ્દ અને પંચતત્ત્વ !

શ્રી પ્રભુનું સ્મરણ એટલે ભાવનાત્મક જપ જીવનને પલટાવવાની એ પ્રકારની સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયા. જેમાં શ્રદ્ધાની જરૂર ખરી પણ જેનામાં તે ન હોય તેનામાં પણ તે જન્માવી શકે છે.

કોઈને તર્ક ઊઠે કે જપથી વળી કામ, કોધાદિ કેમ કરીને મોળા પડી શકે? એનો જવાબ તો એ જ કે જે કોઈ તેમાં યાહોમ કરીને ઝંપલાવે અને જપને પ્રેમભક્તિની નિષ્ઠામાં જો જીવંત પ્રકટાવી શકે તો તેવાને તેની ખબર પડી જ શકે. તેમ છતાં બુદ્ધિ પણ સ્વીકારી શકે તેવી હકીકત કેટલીયવાર પ્રવચનોમાં જણાવેલી છે.

પાંચ તત્ત્વ : આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ, અને પૃથ્વી. પ્રત્યેક તત્ત્વની તન્માત્ર આ મુજબ છે. આકાશ-શબ્દ, વાયુ-સ્પર્શ, તેજ-રૂપ, જળ-રસ, પૃથ્વી-સુવાસ. તે પાંચ તત્ત્વોને ત્રણ ગુણો સાથે રજસને વાયુ અને તેજ સાથે, તમસને જળ અને પૃથ્વી સાથે.

શબ્દ અને આકાશ પરસ્પર સંપૂર્ણપણે સંકળાયેલા છે. પરસ્પર જુદા હોવા છતાં એક જ છે, જેમ પ્રકાશ ને સૂર્ય, ગરમી અને શક્તિ.

શબ્દ આદિ અનાદિથી છે એવા ચેતનના પ્રતિક શબ્દમાં જ્યારે જીવંત નિરંતરતા, અખંડતા, સળંગતા પ્રગટે છે. હવે આકાશ તત્ત્વને અને સત્ત્વને પરસ્પર સંબંધ હોવાથી જ્યારે આકાશ તત્ત્વ ખીલે છે અને મોખરે પ્રગટે છે. ત્યારે આકાશના ખીલવા સાથેસાથે સત્ત્વ ગુણ પણ ખીલવા માંડે છે ને સત્ત્વ ગુણ ખીલવા માંડતા અને મોખરે જીવતો થતાં રજસને તમસ ગૌણ બનતા જાય છે કામ - કોધાદિક વિષયો તો રજસ ને તમસ ગુણ ને આધારે હોય છે એટલે જ્યારે રજસ -તમસ ગુણો મોળા પડે ત્યારે આપમેળે કામ- કોધાદિક મોળા પડે છે.

આમ, ચેતનાત્મક, ભાવવાચક શબ્દમાં જ્યારે જીવંત સહજ નિરંતરતા, અખંડતા ને સળંગતા પ્રગટે છે ત્યારે કામ-કોધાદિક રાગ-દ્વેષને મોળા પડવાનું કે પડી જવાનું શ્રેય સાધકને કશું ઝાઝું મુશ્કેલ લાગતું નથી. એનું મૂળ કારણ તો એ છે કે એવા ચેતન વાચક શબ્દમાં જ્યારે જીવંત સહજ અખંડતા પ્રકટે છે, ત્યારે સમગ્ર આધારમાં એક એવા પ્રકારની A distinct kind of awareness એક એવા વિશિષ્ટ જીવંત સહજ સભાનતા પ્રગટે છે, એના વડે કરીને તેને પોતાના ધ્યેય પરત્વેનો વિવેક એટલો બધો સજીવ પ્રગટી જાય છે કે જેથી તે સત-અસતનો પાકો નિર્ણય કરી શકે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ ધ્યેયથી વિરુદ્ધનું જે જે કંઈ હોય તેનાથી નોખા થતાં તેને વાર લાગતી નથી. એવી વેળાનો તેનો વિવેક એ તો પૂરેપૂરો ધ્યેય પરત્વેના દ્રષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણવાળો

હોય છે. તેવો જીવંત ગતિશીલ ને સર્જનશીલ વિવેક પ્રકટતા શ્રેયસાધકના દ્રષ્ટી વૃત્તિ ને વલણ એકધારા સહજપણે સદાય પળેપળે ધ્યેય પરત્વે જ વર્તતા પ્રગટેલાં થઈ જતાં હોય છે.

મંત્ર શબ્દમાં એવી જીવંત સહજ સભાનતા જાગ્રત થતાં એમાંથી એક એવા પ્રકારની ભાવ-પ્રેરક સંનિષ્ઠા જન્મે છે તે એવી સહજ, જીવંત સંનિષ્ઠામાંથી અનંતગણા ગુણની શક્તિ પ્રગટ્યા કરે છે. ત્યારે ગુણને કેળવવાની જરૂર હોતી નથી. ઉપર્યુક્ત સંનિષ્ઠાનું ગુણ ને શક્તિ પરિણામ હોય છે.

શ્રેયસાધકના આધારમાં એવી સંનિષ્ઠા જ્યાંસુધી પ્રકટેલી નથી ત્યાંસુધી તેવા સાધકે ગુણ ને શક્તિ કેળવવાની પણ તેટલી જરૂર હોય છે. પ્રભુનું સ્મરણ થાય પરંતુ જો રાગ-દ્વેષાદિક મોળા ન પડી શક્યા હોય તો તેવાં સ્મરણનો ઉઠાવ થઈ શકતો નથી તે પણ તેટલું જ સાચું છે.

કોઈપણ વિષયનું હાર્દ પામવું હોય તો તેમાં સંપૂર્ણ રીતે ઝંપલાવવાનું રહે છે. સંપૂર્ણ રીતે સંપૂર્ણ ભાવે તેના સમર્પણ ભાવમાં લીન થયા વિના તેનું હાર્દ પામવું કદી શક્ય નથી. જીવન શેને માટે, જીવનનો મૂળભૂત હેતુ શો? આવા અંતરગત પ્રશ્નો જેના દિલમાં જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ જીવંતપણે પ્રકટેલા નથી, એવા જીવોને જપમાં ચેતન પ્રાણ પ્રકટી શકવાની શક્યતા બહુ ઓછી ગણાય.

શબ્દમાં જ્યારે ચેતન પ્રાણભાવપ્રેરક જીવંત સહજ સંનિષ્ઠા પ્રકટે છે, ત્યારે તેના કારણને અહમ વિશેષને વિશેષ તેજસ્વી ને સૂક્ષ્મ બન્યે જતાં હોય છે. તેમના વિહારનો પ્રદેશ ધ્યેય પ્રતિ લઈ જતો હોય છે. જે નિરાળો હોય છે. એવી સંનિષ્ઠામાંથી જે ચેતનપ્રેરક શક્તિ પ્રકટે છે એવી શક્તિ વડે પછી તો શ્રેયસાધક દેવાસુર સંગ્રામને ખાંડાની ધારે પૂરેપૂરી સમાનતાથી અને મર્દાનગીથી ખીલી શક્તી હોય છે. શ્રેયસાધક સંગ્રામવીર બને છે એવી પ્રચંડ શક્તિની ભાવના જ્યારે આધારમાં પ્રકટે છે, ત્યારે એવી જીવંત સહજ ભાવનામાંથી ગુણશક્તિ તો પ્રકટ્યા જ કરે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ કળા, સૌંદર્ય, વ્યવસ્થિતતા વગેરે જેવા જીવનના વિશેષ સ્વરૂપો પરત્વે પણ તેમની સમાનતા ખીલતી જતી હોય છે ને આમ તે સત્યમ, શિવમ, સુંદરમ પરત્વેની દિશામાં અનુભવની ભૂમિકામાં પ્રકટતી થઈ શકે છે.

પ્રભુસ્મરણમાં કે તેવા પ્રકારનો જપમાં જ્યારે સહજ નિરંતરતા અને સળંગ સાતત્ય પ્રગટી ઊગે છે ત્યારપછીથી જ આધારના પ્રત્યેક કરણમાં ઊર્ધ્વાકરણની એક સાહજિક સર્જન અને ક્રિયાશીલ સતત જીવંત પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ થાય છે.

--- પૂ. શ્રી મોટા જીવન અને કાર્ય - : પૃષ્ઠ : ૨૪૧થી ૨૪૪

૨૪. સાચી માણસાઈ કઈ ?

મનની માણી લીધેલી સ્થિતિને અને મનમાં રહેલા પૂર્વગ્રહો ને વધારે ને વધારે દ્રઢ કરીને તેમાં પડી રહેવાનું મનન કર્યા કરવામાં કોઈ ઉદ્ધાર નથી. એમાં તો ઉલટું માની લીધેલી સ્થિતિને વધારે પોષણ મળે છે. મળેલા જીવનની પરિસ્થિતિમાંથી નવચેતન અને નવજીવનની આશાના અંકુર ઉગાડવા અને એ પ્રકારનો પુરુષાર્થ જગાડવો ને પુરુષાર્થ કરવો એમાં સાચી માણસાઈ રહેલી છે. ધારો કે અમુક ભાઈની પ્રકૃતિ બગડેલી છે. પરંતુ સુધરેલાની સાથે તો સૌ કોઈ રહે ને સંસાર માણે; પરંતુ અન્યથા પ્રકારની પ્રકૃતિની સાથે હૃદયથી જ્ઞાતપૂર્વકનો સુમેળ સાધીને તેની પ્રકૃતિને ઊંચે આણવી તેમાં સાચો માનવધર્મ સમાયેલો છે.

ભાગતા તો સૌ કોઈને આવડે પરંતુ પરિસ્થિતિની સામે ઊભા રહી પરિસ્થિતિમાં હળીમળી, પરિસ્થિતિથી ઊંચે આવવું, એ વિરલ વીર આત્માનું કર્મ છે.

કોઈની લાગણી, લાગણીને પંપાળવી એથી તો જીવનને વધારે દુઃખી બનાવવાનું કદી કદી બને છે એટલે સાચા પ્રકારની વીરતા પ્રગટે એ જરૂરનું છે. જેનું તું કલ્યાણ કરવા ઈચ્છે અથવા જેને તું સુખી કરવા ઈચ્છે પરંતુ જે વિચારોથી આપણે પોતે જ તેમાં ડૂબી જઈએ ત્યાં તેને તું શું દોરવાનો હતો ?

સાચો સ્નેહ અને સાચી સેવા શામાં છે ? આજે તો સંસાર વ્યવહારમાં પોતાની દશાની સાથે કોઈ ઘણી લાગણી બતાવે. મમતા બતાવે અને તેને ગમતું સારું સારું બોલે. તે તેને વહાલું લાગે. પરંતુ તે વહાલ -સ્નેહ સાચા પ્રકારનો નથી. તું તેની દયા ખાય અને તેની નાજુક પરિસ્થિતિ વિષે અને તેના આમ કે તેમ વિષે તેની સાથે ભળતી કે મળતી થાય અને “અરે રે ! અરે રે ! તારા દુઃખનો તો પાર નથી ! અરે રે ! તારી આવી સ્થિતિ ! તારા વિશેનો સાચો ખ્યાલ તો જાગતો જ નથી ! કેટલું અસહ્ય જીવન છે !” એમ લાગણી દર્શાવી એને વધારે આળા મનવાળી તું બનાવી રહેલી છે. એનાથી અને એવા આશ્વાસનથી જીવનમાં કદાપિ ટટારી જન્મી શકવાની નથી, કોઈના મનને વધારે આળું બનાવવામાં કદાપિ પણ મદદગાર ન બનવું.

એ તો નામદાઈનો રસ્તો છે. પરિસ્થિતિ આવી પડતાં પરિસ્થિતિમાંથી જીવનમાં મદદનગી પ્રગટે, એવું કંઈક થઈ શકે તો તે ઉત્તમ સેવા છે.

- જીવન સોપાન:પૃષ્ઠ : ૩.૪

અનુભવથી પાકું જ્ઞાન, અનુભવ એ જ ગુરુ !

અનુભવ વિનાની સમજણ ગમે તેટલા ઊંચા પ્રકારની હોય તોપણ એ કદી ઈન્દ્રિયોના ચલન વ્યવહારમાં તે તે કાળે આપણને ઉપયોગમાં આવતી નથી. અનુભવનું જ્ઞાન કોરું નથી હોતું. એ તો ચલણી નાણું છે. તેનાથી કોઈ જીવાત્મા વિશેની આપણને જે સમજણ પડેલી છે, તેનાથી વિરુદ્ધ ગમે તેટલું કોઈ આપણને કહે, તોપણ આપણે તો કહીશું કે, ‘ભાઈ ! મને તો આવી રીતનો અનુભવ છે. તમો જણાવો છો તેવી રીતનો નથી. તમે કહો છો તેવો અનુભવ જો થાય તો તેમ માનવાનું થાય.’”

જીવનનાં સર્વ વર્તન-વ્યવહારમાં પણ ઈન્દ્રિયોને જે જે પ્રકારના જે જે અનુભવ થયેલા છે તે તે રીતની સમજ તેને રહે છે. જો કે તે ઉપરાંત પણ આપણી બુદ્ધિ કંઈ વિશેષ આગળ જઈ શકે છે ખરી, અને થયેલા અનુભવમાંથી સમજણ તારવીને તેનું નિરીક્ષણ કરી તેનાથી આગળ પણ બુદ્ધિ જઈ શકે છે પરંતુ બુદ્ધિને અનુભવના આધારની જરૂર રહે છે.

આગળ કૂદવું હોય તો પગને નક્કર ભૂમિકાનો જોરથી ઠેકો આપીને કૂદવાનું કરવું પડે છે. એવો નક્કર ભૂમિકાનો આધાર તે અનુભવ છે. મનન ચિંતવન જો થયા કરે તો બુદ્ધિ અનુભવની નક્કર ભૂમિકા ઉપર ઠેકો મારીને આગળ જવાનું આપણને પ્રેરાવે છે.

સમજણના પણ પ્રકાર રહે છે. જે સમજણ આપણને ઊંચી દિશા પ્રતિ લઈ જાય તે સમજણ એકલી માત્ર બુદ્ધિની હોતી નથી. બુદ્ધિ ઊંચી દિશાનું વિચારી શકે છે પણ ત્યાં ઠરી શકતી નથી. એનું ઉડયન ખાલી ખાલી હોય છે. બુદ્ધિ મદદ કરે છે ખરી પણ તે અનુભવના જોર ઉપર. અનુભવ વગર તે સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ થઈ શક્તિ નથી. આધ્યાત્મિક માર્ગમાં અનુભવ જેવો બીજો કોઈ ગુરુ નથી. માટે આપણે તો અનુભવને જ ગુરુ સમજવો.

----- જીવન સોપાન : પૃષ્ઠ : ૫૫
(પૂ. શ્રી મોટાના પત્રો સાધક મિત્રોને)

૨૫. સ્મરણભાવના (હરિગીત)

હરિ : ઓમ

પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ પ્રેમથી,
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ રીતથી.
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહું ખંતથી,
તુજ નામનો પ્રભુ તંત જરી ન છોડશું હરગિજ કદી. ૧

જીવન તણા અતિશય કઠણ દારુણ ઝંઝાવાતમાં,
અને સહુ દિશે સૂઝે નહિ એવા જીવન અંધારમાં.
જીવન તણી ચડતીને પડતી મહી પળપળ સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૨

સંસારમાં કર્તવ્યમાં વ્યવહારીઓની ય સાથમાં,
સૌ કામમાં ખાતાપીતા, ઉઠતા બોલતા.
જે જે કંઈ કરતા, બધાની સાથ વર્તતા સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૩

મુશ્કેલીમાં નડતી અમોને ને ઉપાધિમાં ય જગે,
ઝઘડા અને કંકાસમાં દિલમાં થતાં સહુ દર્દમાં.
દિલની અમુંઝણમાં અને આવી પડેલી ગૂંચમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૪

મનના વિચારોમાં અને મનની બધીયે વૃત્તિઓમાં,
મન-વાસનામાં, પાપમાં, ચિત્તના બધા સંસ્કારમાં,
મનની રમતને ગમતમાં, મનના રમણને વલણમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૫

અમ શરીરથી બનતી ક્રિયામાં , ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં,
અમ શરીર કેરા રોમરોમમાં, હૃદય કેરા લોહીમાં,
રગરગ મહીં નખશીખ મહીં ને શરીરના નવદ્વારમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૬

ખટરસ તણા સહુ સ્વાદમાં મીઠી મીઠી બધી વાસમાં,
ઉર ચેતનામાં, બુદ્ધિમાં, ચિત્ત, પ્રેરણા મહીં પ્રાણમાં,
અમ લાગણીમાં, ભાવનામાં, પ્રેમમાં રસમાં ય બધા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મન હૃદયમાં. ૭

આધાર સૌ નિજનો સદા માની ઉપર જે ધારતું,
માને અતિશય વ્હાલથી જ્યમ બાલુડું પોકારતું,
વિખૂટુ પડેલું માડીથી હરપળ કરે શું આ રડ્યા, ?
તેવી રીતે તુજ નામ પ્રભુ ! તારું સ્મરાજો તાનમાં. ૮

જીવનતણા સહુ ભંગમાં, જીવનતણા સૌ રંગમાં,
જીવનતણા એ અટપટા આડા-ઊભા સૌ તારમાં,
મારી ગમે તેવી ભલે હો હાલત સર્વ જીવનભાતમાં,
રસીલું વણાયા ત્યાં કરો, પ્રિય નામ તારું હો ભાવમાં. ૯

સંબંધીઓ ને સ્વજનની સહુ વાતમાં અને ચિત્તમાં,
સંસારના વ્યવહારમાં ને જે થતાં સહું કાર્યમાં,
પત્ની અને પરિવારમાં છોને એ પરોવાયેલ હો,
તે તે દશામાં હે પ્રભો ! તુજ નામ પ્રિયે હૈયે વસો. ૧૦

પ્રિય નામ સૂર્ય ઊગ્યા થકી ફીટે જીવનઅંધાર હો,
એવું કૃપાથી જીવનમાં અમને ફૂલવજો ફળવજો,
ચાનક અમોને લાગજો તુ જ દિવ્ય જે પ્રિયનામની,
પ્રગટી રહો અમ જીવન તે છાયા રૂપે તુજ પ્રેમની. ૧૧

સારાય જીવન-પટ તણા તાણા અને વાણા વિષે,
ભીંજાયેલા હો રગરગે તુજ પ્રેમ થકી ય રંગાયેલા,
તુંજ નામના પ્રિય સ્મરણના ઠોકે સદાય ઠોકાયેલા,
એવું પ્રભુપદ હો સમર્પિત આ જીવન હો તુજ કૃપા. ૧૨

તુંજ નામનો મહિમા ઋષિઓ કૈક ભક્ત કવિઓ કથે,
હું તો બિચારું રાંકડું તે શું નથી કથી ને કથે,
જયમ સૂર્ય આગળ આગિયો ને દરિયા કને ખાબોચિયું,
હીરા કને જયમ કાય એવો સાવ હું તો નાદાન છું. ૧૩

- શ્રી મોટા પરિશિષ્ટ- જન્મ મૃત્યુ ના રાસ - ૧ , ૨

જન્મ - મૃત્યુના રાસ (શાદ્દલવિકીડિત)

કેવો રાસ રચાય છે પળેપળે મૃત્યુ અને જન્મનો !
એની એ ઘટમાળમાં સરકતું એ વિશ્વનો ખેલ શો !
તેમાં જીવ રમ્યા કરે પણ ખરું ના ભાન એને થતું,
કેવી આપ વહ્યા કરે પ્રવૃત્તિથી કોઈ ન ત્યાં જાગતું ૧

જેનામાં પ્રભુ ભાવના તરવરે ઉન્મુખતા અંતરે,
જેનામાં નિજ કર્મમાં નીતરતો રે ભાવ તેવો ખરે,
જેને છૂટી જતાં દિસે મનતણા સંકલ્પ વિકલ્પ સૌ,
એવો જીવ રહી શકે પળેપળે ત્યાં જાગતા આપ સૌ ૨

શા શા રાસ રચાય છે નવનવા વૃત્તિ કુંડાળાં રચી, !
ને શા હાસ થઈ જતાં અવનવા સ્હેજે ઘડીવારમાં,
જન્માવે પલકાર માહીં પલકે શું મૃત્યુ ઉદભાવતો !
એ તારી ઘટમાળમાં અમર થઈ રે'વા કૃપા દેજો પ્રભુ ! ૩

કેવું પ્રેમ સ્વરૂપ દિવ્ય રસીલું શું મુગ્ધ રૂપે રચ્યું !
તે આકર્ષણ જાદુ કે અવનવું દુર્ગા અને કાલી શું ?
લીલા પ્રેમ કળા ખરી જીવનમાં સજર્યા કરે સૃષ્ટિ શી !
મૃત્યુ જન્મ થયા કરે પળેપળે તોયે રહી એક શી ! ૪

- શ્રી મોટા જન્મ મૃત્યુના રાસ : પૃષ્ઠ : ૧૦